

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το
έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου
Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.**

π. Κήρυκος Στεφ. Φαράκλας

Επιβλέπων Α': ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
Επιβλέπουσα Β': ΕΙΡΗΝΗ ΑΡΤΕΜΗ

ΠΑΤΡΑ 9 / 2023

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου
Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου
Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία καταγράφεται η γέννηση της διατύπωσης «Λειτουργία μετά την Λειτουργία» από τον Αρχιεπίσκοπο Αλβανίας κ. Αναστάσιο. Μέσα από τέσσερις λέξεις νοηματόδοτησε με απλά λόγια το βάθος, το σκοπό και το μεγαλείο της Θείας Λειτουργίας.

Η έκφραση αυτή έχει αντίκτυπο σε κάθε πτυχή της ανθρώπινης ζωής ιδιαίτερα στα ανθρώπινα δικαιώματα, στην αποδοχή της θρησκευτικής ετερότητας, την συνύπαρξη του ανθρώπου μέσα στην σύγχρονη ατομοκεντρική κοινωνία.

Ο Χριστιανισμός είναι τρόπος ζωής και το νόημα της λειτουργίας μετά την λειτουργία είναι η προσπάθεια του κάθε πιστού να μεταφέρει το μήνυμα της Ανάστασης σε κάθε συνάνθρωπο του. Ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος σε όλη του τη ζωή μεταφέρει το μήνυμα της Ανάστασης του Χριστού και της Βασιλείας του Τριαδικού Θεού όπου και αν βρίσκεται, από την Αφρική μέχρι την Άπω Ανατολή ή την Αμερική και την Αλβανία. Μήνυμα το οποίο έχει απήχηση σε όλο τον κόσμο.

Λέξεις κλειδιά : λειτουργία μετά την λειτουργία, Αφρική, Αλβανία, οικουμενικός χώρος.

ABSTRACT

This work records the birth of the wording "Liturgy after the Liturgy" by the Archbishop of Albania, Mr. Anastasios. Through four words he gave meaning in simple words to the depth, the purpose and the greatness of the Divine Liturgy.

This expression has an impact on every aspect of human life, especially on human rights, the acceptance of religious diversity, the coexistence of man in the modern individual-centered society.

Christianity is a way of life and the meaning of the liturgy after the liturgy is the effort of every believer to convey the message of the Resurrection to every fellow human being. Archbishop Anastasios throughout his life carries the message of the Resurrection of Christ and the Kingdom of the Triune God wherever he is, from Africa to the Far East or America and Albania. A message that resonates around the world.

Key words: operation after operation, Africa, Albania, universal space.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου
Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	4
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ. ΖΩΗ ΚΑΙ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΥ	8
1. Τα πρώτα τριάντα χρόνια.	8
2. Η Δεύτερη Τριακονταετία 1960-1991.....	12
3. Η Τρίτη Τριακονταετία: 1991 - 2021.....	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	21
1. Η γέννηση της διατύπωσης "λειτουργία μετά τη λειτουργία".....	21
2. Το θεολογικό περιεχόμενο της "λειτουργίας μετά τη λειτουργία" (η σχέση της πράξης με το μυστήριο, στη θεολογία του Αναστασίου).	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η «ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ» ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ	33
1. Στην Αφρική, εκπαίδευση και καθοδήγηση των χριστιανών.....	33
2. Στην Αλβανία, σχέση με άλλες θρησκευτικές κοινότητες, αλληλεγγύη στους πρόσφυγες του Κοσόβου, προσφορά στους Μουσουλμάνους, έργα κοινής ωφέλειας.....	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΑΠΗΧΗΣΗ ΤΗΣ Λ. μ. τ. Λ. ΣΤΟΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΧΩΡΟ.....	45
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	48
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	51

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου
Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από το 2009 και καθ' όλη τη διάρκεια της φοίτησής μου στο Εκκλησιαστικό ΙΕΚ της Ριζαρείου Σχολής οι αναφορές στο πρόσωπο και το έργο του Μακαριότατου Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας κ. Αναστάσιου ήταν συνεχόμενες. Η χαρισματική, δυναμική, παγκόσμιας εμβέλειας προσωπικότητα του Μακαριότατου Αρχιεπισκόπου μου κίνησε το ενδιαφέρον να εμβαθύνω σε όλο του το έργο. Κατά την προετοιμασία συγγραφής της παρούσας εργασίας κατανόησα ότι αυτό δεν ήταν δυνατόν λόγω του μεγέθους του συγγραφικού, ιεραποστολικού, θεολογικού, κοινωνικού, φιλανθρωπικού, εκπαιδευτικού έργου του.

Περιορίσαμε την αναζήτηση, εμβάθυνση, σπουδή σε μια από τις ρήσεις του «**Λειτουργία μετά τη Λειτουργία**» την οποία θα προσπαθήσω να τεκμηριώσω ότι την πραγματοποιεί σε όλη του τη ζωή και ιδιαίτερα στους δυο μεγάλους σταθμούς της ζωής του την Αφρική και την Αλβανία.

Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς του δύο επιβλέποντες, ιδιαίτερα προς το πρόσωπο του πρώτου της παρούσας εργασίας κ. Αθανάσιου Παπαθανασίου. Εκφράζω την ειλικρινή ευγνωμοσύνη μου για την βοήθεια, την συμπαράσταση, την υπομονή, την ουσιαστική και εποικοδομητική καθοδήγηση σε αυτό το ταξίδι αναζήτησης της γνώσης.

Αφού δοξολογήσω τον Τριαδικό Θεό που με αξίωσε να φέρω εις πέρας αυτή την προσπάθεια, προς δική Του δόξα, την εργασία θα ήθελα να την αφιερώσω στην υπέργηρη μητέρα μου Ιουλία, στα δυο μου παιδιά, την Ιουλία και τον Στέφανο, τους οποίους κάποιες στιγμές, σε όλη αυτή την πολυετή ακαδημαϊκή διαδρομή, ίσως τους παραμέλησα για να μπορέσω να ανταποκριθώ, έστω και στοιχειωδώς, στις απαιτήσεις των σπουδών. Θα ήθελα να αφιερώσω αυτή την εργασία και σε κάποιους ακόμα: στα κατά περιόδους Εκκλησιαστικά και Φιλόπτωχα Συμβούλια και σε όλους τους ενορίτες της ενορίας του Αγίου Κηρύκου Βροντάδου Χίου, στην οποία εφημερεύω από το 2014, διότι σε πολύ δύσκολες στιγμές της ζωής μου με στήριξαν ηθικά.

Ευχαριστώ εκ βάθους καρδιάς τον Μακαριότατο Αρχιεπίσκοπο Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας κ. Αναστάσιο, όπως και τους συνεργάτες του, για την άμεση πληροφόρηση την οποία μου παρείχαν για την ολοκλήρωση της παρούσας

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου
Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

εργασίας. Θεωρώ υικό καθήκον να μνημονεύσω τη βοήθεια, τη στήριξη του
Σεβασμιότατου Μητροπολίτη Χίου, Ψαρών και Οινουσσών κ. Μάρκου, και την
δυνατότητα πρόσβασης την οποία μου παραχώρησε στη βιβλιοθήκη της Ιεράς
Μητροπόλεως Χίου «Άγιος Αγαπητός». Τέλος ευχαριστώ για την στήριξή του τον
αξιότιμο κύριο Νικόλαο Τσιρέβελο για την άδεια χρήσης και την αποστολή υλικού
από το δικό του επιστημονικό έργο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σωτηρία του «σύμπαντος κόσμου» αποτελεί αντικείμενο διαχρονικής δέησης της Ορθόδοξης εκκλησίας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο εάν η κοινωνία γίνει κοινωνία αγάπης. Η φανέρωση, η αποκάλυψη του Θεού στον κόσμο ως κοινωνία Τριών Προσώπων είναι υπαρξιακή, προαιώνια και φανερώνει δυο σημαντικά χαρακτηριστικά της φανέρωσης των άκτιστων ενεργειών Του: της αγάπης και της δόξας, δηλαδή της παρουσίας του Θεού στον κόσμο, οι οποίες κατακλύζουν όλη τη κτίση από καταβολής του κόσμου.¹

Η αγάπη φανερώνεται με το γεγονός ότι ο φιλεύσπλαχνος Θεός καταδέχτηκε το Δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδας να λάβει την ανθρώπινη φύση, από αγάπη προς το δημιούργημα Του, για να το σώσει από την φθορά και έτσι να μπορέσει να πορευθεί προς τη Βασιλεία Του, η οποία είναι η Δόξα Του. Ο Θεάνθρωπος Χριστός έδωσε εντολή στους Μαθητές του «Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ Ἔθνη ...», όπως καταγράφεται στο Ευαγγέλιο του Ευαγγελιστή Ματθαίου (Ματθ. 28,19), την ίδια εντολή δεχόμαστε όλοι οι Χριστιανοί κατά την βάπτισή μας, με βάση αυτή την εντολή ο νυν Αρχιεπίσκοπος Τυράνων Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας Αναστάσιος πορεύεται σε όλη του τη ζωή.²

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, καταγράφεται η ζωή του Αρχιεπισκόπου Τυράνων Αναστασίου από τη γέννησή του έως σήμερα. Ο χωρισμός της βιογραφίας του σε τρεις περιόδους έχει πραγματοποιηθεί από τον ίδιο κατά την συνέντευξή του στους Ν. Μπαστέα & Μ. Προβατά. «Η Λειτουργία μετά τη Λειτουργία», είναι μια ρήση του Αρχιεπισκόπου και θα διερευνηθεί, στο δεύτερο κεφάλαιο, πως αυτή θεμελιώνεται θεολογικά στο έργο του τόσο το επιστημονικό – θεωρητικό όσο και σε δύο πολύ σημαντικούς σταθμούς της ζωής του. Το τρίτο κεφάλαιο περιλαμβάνει την εφαρμογή της «Λειτουργίας μετά τη Λειτουργία» σε αυτούς τους σημαντικούς σταθμούς: στην Αφρική και στην Αλβανία. Η εργασία ολοκληρώνεται με το τέταρτο κεφάλαιο το οποίο φιλοδοξεί να παρουσιάσει την απήχηση της εφαρμογής της ρήσης αυτής σε όλο τον κόσμο.

¹ Αικ Κυριαζού., Ευαγγέλιο και πολιτισμός στη ζωή και το έργο του Αναστασίου, Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, Διπλ. Εργασία, Πάτρα 2015, σελ. 7-9. • Αν. Γιαννουλάτος. Αρχιμανδρίτης, Σκοπός και κίνητρον της Ιεραποστολής (εξ επόψεως θεολογικής), Εκδ. Ι.Σ. της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1971, σελ. 3-6.

² Καινή Διαθήκη, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2015, Ματθ. Κη,19.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ. ΖΩΗ ΚΑΙ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΥ

1. Τα πρώτα τριάντα χρόνια.

Ο Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας Αναστάσιος, κατά κόσμον Αναστάσιος Γιαννουλάτος, γεννήθηκε στις 4 Νοεμβρίου του 1929 στο Τζάνειο Νοσοκομείο Πειραιά. Ο πατέρας του, Γεράσιμος Γιαννουλάτος, γεννήθηκε στην Λευκάδα, με καταγωγή από την Κεφαλονιά και στα νεανικά του χρόνια ασχολήθηκε με το εμπόριο. Συμμετείχε στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912 - 1913 όπου και τραυματίστηκε. Εργάστηκε σε διάφορες περιοχές όπως τα Τζουμέρκα και την Αλεξανδρούπολη. Στον Πειραιά ασχολήθηκε ως ναυλομεσίτης και υπάλληλος της τράπεζας American Express. Η μητέρα του Ρωζάνη, το γένος Μαλτέζου, καταγόταν από την Πρέβεζα. Ο Αναστάσιος είναι το μικρότερο παιδί από τα τέσσερα που απέκτησε το ζεύγος Γεράσιμου και Ρωζάνης Γιαννουλάτου το οποίο ήρθε στον κόσμο παρά τις δυσοίωνες προοπτικές τις οποίες προέβλεπαν οι γιατροί κατά την εγκυμοσύνη. Από το 1928 έως το 1930 ο μικρός Αναστάσιος διέμενε στον Πειραιά, στη συνέχεια στην Αθήνα κοντά στην πλατεία του Αγίου Νικολάου Αχαρνών. Μετακόμισαν στην Αλεξανδρούπολη και επέστρεψαν πάλι στην Αθήνα όπου έμειναν στον Κολωνό, στην οδό Αλεξάνδρειας αρχικά και αργότερα στην οδό Πύλου. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος τους βρίσκει να κατοικούν στην Κυψέλη στην οδό Δάφνινος 24.³

Τελειώνοντας το δημοτικό σχολείο ο Αναστάσιος φοίτησε στο 9^ο Γυμνάσιο Αθηνών στην πλατεία Κουμουνδούρου. Μετά την μετοίκιση της οικογένειας στην Κυψέλη μεταγράφηκε στο οκτατάξιο Β΄ Γυμνάσιο Αρρένων Αθηνών από όπου αποφοίτησε με «Άριστα» και βαθμό 19 και 9/11. Συμμαθητές του υπήρξαν ονόματα πλέον γνωστά στην ελληνική κοινωνία όπως ο Μάκης Δαγτόγλου, Θεόδωρος Αγγελόπουλος, Χρίστος Γιανναράς, Γιάννης και Λεωνίδας Μαρκαντώνης,

---

³ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ.29,31,35,277. • Α. Δεληκωστόπουλος, Αναστάσιος Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας, ο ποιμένας του στοχασμού, της δημιουργίας και της ειρήνης, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2005, σελ. 21-22. • Σ. Παπαλεξανδροπουλος, «Στην υπηρεσία της Εκκλησίας» στο Πορευθέντες... Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. ιζ΄. • Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Έως εσχάτου της γης, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2013, σελ. 385.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Παναγιώτης Ρέλλας και πολλοί άλλοι. Πνεύμα ανήσυχο από τότε, το οποίο όμως βρήκε διέξοδο στο Μέσο Κατηχητικό της Ενορίας της Αγίας Ζώνης. Αργότερα, όταν δημιουργήθηκαν από την Χριστιανική Αδελφότητα Θεολόγων «Ζωή» οι Χριστιανικές Μαθητικές ομάδες, εντάχθηκε μαζί με άλλους εφήβους, οι οποίοι και αυτοί με την σειρά τους διέπρεψαν αργότερα στην ελληνική κοινωνία. (Καρατζάς Θεόδωρος, Εφραίμογλου Λάζαρος και πολλοί άλλοι). Αναζητώντας ένα νέο κόσμο ειρήνης, δικαιοσύνης και ελευθερίας, τον οποίο ονειρεύονταν όλοι τότε, εκείνος τον βρήκε όχι μέσα από την κουμμουνιστική ιδεολογία, αλλά μέσα από την βίωση της χριστιανικής αγάπης. Πίστεψε ότι η νέα κοινωνία, την οποία οραματιζόταν όλοι, δεν θα ερχόταν μέσα από την εξουδετέρωση του άλλου, τον οποίο μπορεί να θεωρούμε ως «κακό», αλλά με την εξουδετέρωση του κακού που υπάρχει μέσα μας, με την εξουδετέρωση του αλαζονικού εγωισμού. Χαρακτηριστική είναι η δέηση των εφηβικών του χρόνων « Θεέ μου ελευθέρωσέ με από τον εαυτό μου και δώσε με στον εαυτό Σου».⁴

Όταν έφτασε στην εβδόμη και στην ογδόη Γυμνασίου το ερώτημα της ακαδημαϊκής προοπτικής τέθηκε επιτακτικά. Έχει υποστηριχθεί ότι ακόμα και σε αυτήν την απόφαση για το μέλλον του, η δέηση των εφηβικών του χρόνων αποδείχτηκε ισχυρή. Αν και προτιμούσε τα μαθηματικά, σε σημείο όπου όλοι υποστήριζαν ότι θα πήγαινε στο Πολυτεχνείο, εκείνος προτίμησε να σπουδάσει Θεολογία. Το οικογενειακό περιβάλλον, οι συμμαθητές και οι φίλοι του ένιωσαν έκπληξη. Ο μόνος ο οποίος επιδοκίμασε και στήριξε την απόφασή του ήταν ο θεϊός του Κωστής Μαλτέζος, καθηγητής στο Πολυτεχνείο και Ακαδημαϊκός. Αυτός καθησύχασε και την μητέρα του: «Άσε Ρωξάνη. Ο Τάσος ξέρει τι θα σπουδάσει. Να είσαι σίγουρη ότι αυτό που θα κάνει θα είναι το καλύτερο». Η μητέρα του ηρέμησε με βάση και την αγάπη την οποία έτρεφε για την Εκκλησία. Η απόφασή του αυτή άνοιξε νέους δρόμους στη ζωή του Αναστάσιου. Συμμετοχή σε Χριστιανικές κατασκηνώσεις, νέους φίλους και στοχαστική μελέτη της Καινής Διαθήκης. Οι

---

⁴ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ.37-39. • Αικ. Κυριαζού, Ευαγγέλιο και πολιτισμός στη ζωή και το έργο του Αναστασίου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, Διπλ. Έργασία, Πάτρα 2015, σελ 15. • Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Στην Αλβανία Σταυρός και Ανάσταση, Εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2011, σελ. 265,274. • Σ. Παπαλεξανδροπουλος, «Στην υπηρεσία της Εκκλησίας» στο Πορευθέντες... Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. ιζ-ιη.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

πνευματικές εφηβικές ανησυχίες βρήκαν απαντήσεις και εκείνος ψυχική και πνευματική δύναμη να συνεχίσει.⁵

Στα φοιτητικά χρόνια τα οποία ακολουθήσαν συνδύασε την γνώση την προσφορά και την βιοποριστική εργασία. Στον πρώτο όροφο, αριστερά του κεντρικού κτηρίου του Πανεπιστημίου Αθηνών γινόταν τα μαθήματα της Θεολογικής Σχολής. Υπήρξε έντονη θεολογική, επιστημονική και πνευματική αναζήτηση. Η μελέτη και κατανόηση της Αγίας Γραφής γινόταν με την βοήθεια των Πατερικών κειμένων. Οι συζητήσεις μεταξύ των φοιτητών ήταν έντονες και οι αντιλήψεις σχετικά με την μέλλον ήταν ποικίλες. Άλλοι πρότασαν τον ασκητικό βίο, άλλοι την κοινωνική προσφορά, εκείνος πολύ αργότερα, ως καθηγητής πια, συμβούλευε «Μακριά από τις πολώσεις. Μην πετροβολάτε τα γαρίφαλα διότι αγαπάτε τα τριαντάφυλλα! Αφήστε όλα τα χαρίσματα να αναπτυχθούν ελεύθερα.» Τις γνώσεις τις οποίες απέκτησε και τις χριστιανικές πεποιθήσεις τις οποίες ενστερνιζόταν προσέφερε πλουσιοπάροχα ως δευτεροετής φοιτητής στα παιδιά. Αρχικά σε αυτά του Κατώτερου κατηχητικού της ενορίας Μεταμορφώσεως Σωτήρος στην Πλάκα, αργότερα ανέλαβε το κατηχητικό των παιδιών Γυμνασίου στη Χρυσοσπηλιώτισσα, στο κέντρο των Αθηνών, ενώ ταυτόχρονα ήταν και Ομαδάρχης σε χριστιανική Κατασκήνωση στην Αγία Παρασκευή αλλά και υπεύθυνος στην Χριστιανική ομάδα του Αγίου Κωνσταντίνου, ως τεταρτοετής πια φοιτητής. Τα τέσσερα αυτά χρόνια έδωσαν την ευκαιρία της θεολογικής γνώσης στον Αναστάσιο, την εκπαίδευση και τον πλουτισμό των εμπειριών μέσα σε διαφορετικά κοινωνικά σύνολα και την διεύρυνση των οριζόντων του πέραν του στενού ακαδημαϊκού πλαισίου.⁶

Σημαντικό σταθμός στην ζωή αποτελεί η στρατιωτική θητεία. Από το 1952 έως το 1954 απέκτησε νέες εμπειρίες, νέες συντροφίες στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών στη Σύρο, στη σχολή ειδικότητας και στη Σχολή Διαβιβάσεων στο Χαϊδάρι. Παρέμεινε συνεπής στην αγάπη και τον σεβασμό προς τον πλησίον αρνούμενος να τηρήσει την στρατιωτική παράδοση, δηλαδή τα «καψώνια» των παλαιότερων στρατιωτών προς τους νεότερους, με την βεβαιότητα ότι «Όταν διοικείς με αγάπη και σεβασμό τελικά πείθεις τους συντρόφους σου.» Μετά την απόλυσή του από τον Στρατό έλαβε την απόφαση να αφιερωθεί στην Εκκλησία εντασσόμενος στην

---

⁵ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ.40-45. • Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Στην Αλβανία Σταυρός και Ανάσταση, Εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2011, σελ. 272. • Χ. Γιανναρά, «Ο Αλβανίας Αναστάσιος και η αμήχανη οδύνη της γενιάς μου», στο «Πορευθέντες...», Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. 545.

⁶ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ.44-46.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Αδελφότητα Θεολόγων «Η Ζωή». Συνδέθηκε με πνευματικούς ανθρώπους και είχε την δυνατότητα να προσφέρει και να εργαστεί σε διάφορους τομείς του χριστιανικού έργου.⁷

Ως λαϊκός ιεροκήρυκας ξεκίνησε από τον Άγιο Αιμιλιανό του Λόφου Σκουζέ, αρθρογράφησε σε εκκλησιαστικά περιοδικά, υπήρξε ομαδάρχης σε κατασκηνώσεις και συντονιστής των υπευθύνων των κύκλων μελέτης της Αγίας Γραφής. Επέλεξε να λάβει ενεργό μέρος στην χριστιανική κίνηση και όχι αρχικά στην ακαδημαϊκή καριέρα και την ανέλιξή του στην Ιεραρχία της Εκκλησίας της Ελλάδας. Αυτό μαρτυρά η γεμάτη απογοήτευση ρήση του Μητροπολίτη Κορινθίας Προκοπίου στην αδελφή του: «Άσε με Αίγλη μου, αν ήταν ο Τάσος μαζί μου, στα 30 του χρόνια θα ήταν Μητροπολίτης και καθηγητής Πανεπιστημίου και εσύ τώρα μου λες για καθηγητή του Αγίου Κωνσταντίνου Ομοιοίας». Αυτή η διαπίστωση φανερώνει και την διαφορετική οπτική την οποία είχε ο Αναστάσιος για την προσφορά στο συνάνθρωπο, την μεταφορά του χριστιανικού μηνύματος στους νέους της πατρίδας μας αλλά πολύ σύντομα και σε όλη την οικουμένη μέσω της ιεραποστολής. Ιεραποστολή η οποία ενδυναμώθηκε και υποστηρίχθηκε αργότερα μέσω της μόρφωσης - εξειδίκευσης και της αρχιερατικής ανέλιξης.⁸

Η 4^η Γενική Συνέλευση του Διεθνούς Οργανισμού Ορθοδόξου Νεολαίας «Σύνδεσμος» στην Θεσσαλονίκη το 1958 αποτέλεσε την σπίθα για την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για την Εξωτερική Ιεραποστολή. Ως λαϊκός θεολόγος και διαπιστώνοντας ότι στην γενέτειρα των ιεραποστόλων Κύριλλου και Μεθόδιου δεν υπάρχει ένας ναός στην μνήμη τους, έθεσε το ερώτημα «Γιατί οι ορθόδοξοι σήμερα δεν ακολουθούμε το παράδειγμα τους;». Η Γενική Συνέλευση τον εξέλεξε Γενικό Γραμματέα της Εκτελεστικής Επιτροπής για την Εξωτερική Ιεραποστολή. Τον Φεβρουάριο του 1959 ξεκίνησε η έκδοση του πρώτου ιεραποστολικού περιοδικού με τίτλο «Πορευθέντες». Το Πάσχα του 1960 μετέβη στην Κωνσταντινούπολη προς ενημέρωση του Οικουμενικού Πατριάρχη Αθηναγόρα, τόσο για θέματα της Ορθοδόξου Νεολαίας όσο και για το όραμα σχετικά με την Εξωτερική Ιεραποστολή.

---

⁷ Ό.π σελ.47. • Σ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Στην υπηρεσία της Εκκλησίας» στο Πορευθέντες... Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. ιη´.

⁸ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 47-52.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Οι στίχοι του Ευαγγελίου «Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ Ἔθνη ...» καθόρισαν την μετέπειτα πορεία του Αναστασίου στον παγκόσμιο ορίζοντα.⁹

2. Η Δεύτερη Τριακονταετία 1960-1991

Ο Αναστάσιος είναι 31 ετών και ξεκινά μια νέα σελίδα στη ζωή του. Την 1^η Αυγούστου 1960 στην Ιερά Μονή Ασωμάτων Πετράκη τελείται η μοναχική του κουρά από τον τότε ηγούμενο Νικόδημο Βαλληνδρά, τον μετέπειτα Μητροπολίτη Πατρών. Ακολούθησε, άμεσα, η χειροτονία του σε Ιεροδιάκονο (7/8/1960) από τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και Πάσης Ελλάδος κυρό Θεόκλητο στον ναό της Μεταμορφώσεως Σωτήρος στην Αγία Παρασκευή. Ως ιερωμένος πλέον προτεραιότητα δίνει στην λειτουργική ζωή, στο κήρυγμα και στη αρθρογραφία στο περιοδικό «Ζωή», στο περιοδικό «Ακτίνες» αλλά και στο τρίμηνο ιεραποστολικό περιοδικό «Πορευθέντες». Το τελευταίο αυτό ιεραποστολικό περιοδικό εκδίδονταν τόσο στην ελληνική όσο και στην αγγλική γλώσσα και συνέβαλλε στην πνευματική και ιεραποστολική αφύπνιση. Από το 1961 μετατρέπεται από πολυγραφημένη μορφή σε έντυπη.¹⁰

Η «Κίνηση Νεολαίας Λιβάνου – Συρίας», το ίδιο έτος, 1961, φιλοξενεί την 5^η Συνέλευση του «Συνδέσμου» στη Βηρυτό. Εκεί αποφασίστηκε η ίδρυση του Διορθόδοξου Ιεραποστολικού Κέντρου «Πορευθέντες», με την στενή συνεργασία του «Συνδέσμου», καθορίζοντας από την πρώτη στιγμή τις αρχές του Κέντρου. Η βιβλική και πατερική τεκμηρίωση της εξωτερικής ιεραποστολής και η σοβαρή μελέτη των θρησκευτικών παραδόσεων των λαών τους οποίους θα προσεγγίζουν ιεραποστολικά αποτελούν τις θεμελιώδεις αρχές του Διορθόδοξου Ιεραποστολικού Κέντρου. Το 1963 μετά από απόφαση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος ορίστηκε εκπρόσωπος της Εκκλησίας της Ελλάδος στην ολομέλεια της Επιτροπής Παγκόσμιας Ιεραποστολής και Ευαγγελισμού του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών το οποίο συνήλθε στην πόλη του Μεξικού με θέμα «Ιεραποστολή σε έξι ηπείρους».¹¹

⁹ Ο.π. σελ. 52-53. • Σ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Στην υπηρεσία της Εκκλησίας» στο Πορευθέντες... Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. ιθ.

¹⁰ Ο.π. Σελ 59-61.

¹¹ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 61,77,78. • Χ. Γιανναρά, «Ο Αλβανίας Αναστάσιος και η αμήχανη οδύνη της γενιάς μου», στο «Πορευθέντες...», Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. ιθ'. • Σ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Στην υπηρεσία της Εκκλησίας» στο Πορευθέντες... Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. ιθ,κ. • Ν. Τσιρέβελος, Η συμβολή του Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας Αναστασίου Γιαννουλάτου στην αναβίωση της ορθόδοξης Ιεραποστολής στο β' μισό του 20^{ου} αιώνα, Μεταπ. Διπλ. Εργασία, Τμ. Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 19.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Αυτό το συνέδριο αποτέλεσε την αφορμή για να ανοίξουν νέοι ορίζοντες και να δημιουργηθούν νέοι προβληματισμοί στον ιεροδιάκονο Αναστάσιο. Η ολομέλεια της Επιτροπής τον εξέλεξε μέλος της Επιτροπής Ιεραποστολικών Μελετών του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών (Working Committee on Missionary Studies, W.C.M.S.) του Παγκόσμιου Συμβουλίου των Εκκλησιών, μια θέση η οποία του έδωσε την δυνατότητα να γνωρίσει επιφανείς ερευνητές της χριστιανικής ιεραποστολής. Σε αυτήν την θέση εξελέγη άλλες δυο φορές, με συνολική θητεία 16 ετών. Με το πέρας της συνέλευσης παρέμεινε στην αμερικάνικη ήπειρο με πρώτο σταθμό την εκπαιδευτική κατασκήνωση των Wycliffe Bible Translators. Τον Ιανουάριο του 1964 μετακόμισε στο Γιασοκίντε-λα, σε μια καταπράσινη κοιλάδα, όπου υπήρχε κατασκήνωση στην οποία μετέφραζαν το Ευαγγέλιο σε διάφορες γλώσσες και διαλέκτους. Το Φεβρουάριο έως τον Απρίλιο επισκέφθηκε της Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και τα διάφορα ιεραποστολικά κέντρα για να γνωρίσει τον τρόπο προετοιμασίας, οργάνωσης και δράσης μιας ιεραποστολικής προσπάθειας.¹²

Μετά την επιστροφή του από την Αμερική και την ενημέρωση της Ιεράς Συνόδου, χειροτονείται πρεσβύτερος στις 24/5/1964 και αναχωρεί την ίδια ημέρα για την Ουγκάντα. Σκοπός αυτού του ταξιδιού είναι η προετοιμασία αποστολής της πρώτης ιεραποστολικής ομάδας μέσω του Ιεραποστολικού κέντρου «Πορευθέντες». Οι περιπέτειες υγείας (ελονοσία κ.τ.λ.) επέβαλαν την επιστροφή του (7/1964) στην Ευρώπη και συγκεκριμένα στην Γενεύη και στο Μποσέ της Ελβετίας, όπου και παρέμεινε αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα. Εκεί, μετά την ανάρρωσή του, είχε την ευκαιρία για την απαρχή ενός νέου κεφαλαίου στην Ιεραποστολική και ακαδημαϊκή πορεία του Πρεσβυτέρου Αναστασίου.¹³

Από τον Φεβρουάριο του 1965 σπουδάζει ως μεταπτυχιακός φοιτητής στην Γερμανία. Με ειδική υποτροφία του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών γίνεται δεκτός στη Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου του Αμβούργου και ταυτόχρονα στην «Missionsakademie» που λειτουργούσε στα πλαίσια του ίδιου Πανεπιστημίου. Το ερευνητικό του πρόγραμμα ήταν η μελέτη του αφρικανικού συμβολισμού σε συσχέτισμό με την Ορθόδοξη συμβολική παράδοση. Στην συνέχεια μεταγράφεται στο

---

¹² Ό.π. σελ. 77-78. • Χ. Γιανναρά, «Ο Αλβανίας Αναστάσιος και η αμήχανη οδύνη της γενιάς μου», στο «Πορευθέντες...», Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. κ'.

¹³ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, «Η λησμονημένη εντολή Πορευθέντες... από τον λήθαργο στην αφύπνιση», Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2013, σελ. 169-170. • Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 86,87.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Πανεπιστήμιο του Μαρβούργου, το οποίο ήταν κατεξοχήν κέντρο θρησκευολογικών σπουδών. Ταυτόχρονα σπούδασε Αφρικανολογία, Εθνολογία και ξένες γλώσσες όπως ιταλική, ισπανική, ρωσική, δυο αφρικανικές γλώσσες (Galla & Swahilli) εκτός της γερμανικής, γαλλικής και αγγλικής τις οποίες γνώριζε ήδη. Το κεφάλαιο των μεταπτυχιακών, ερευνητικών και διδακτορικών σπουδών τελειώνει το 1970 με την αναγόρευσή του σε διδάκτορα της Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών¹⁴

Την άνοιξη του ίδιου έτους η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος σε συνεργασία με την Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών αποφάσισε την ίδρυση του Κέντρου Ιεραποστολικών Σπουδών και την εκλογή του πατρός Αναστασίου Γιαννουλάτου ως διευθυντή του. Το 1971 επιστρέφει και αναλαμβάνει τα καθήκοντά του. Ταυτόχρονα η Ιερά Σύνοδος του αναθέτει και την Γενική Διεύθυνση της Αποστολικής Διακονίας καθώς και την διεύθυνση του νεοϊδρυθέντος Διορθόδοξου κέντρου της Εκκλησίας της Ελλάδος το οποίο στεγάστηκε σε νεόκτιστο κτήριο στην Ιερά Μονή Πεντέλης με σκοπό την περαιτέρω μελέτη των προβλημάτων που αντιμετώπιζε η ορθοδοξία ανά τον κόσμο. Με βάση αυτήν την κατεύθυνση δημιουργήθηκε (1967)¹⁵ το Γραφείο Εξωτερικής Ιεραποστολής στη Αποστολική Διακονία, η έκδοση του περιοδικού «Πάντα τα Έθνη» (1981)¹⁶ ως συνέχεια του πρώτου ιεραποστολικού περιοδικού «Πορευθέντες» και η αναβίωση γυναικείας ιεραποστολικής Μονής στην Ιερά Μονή Αγίου Ιωάννου Καρέα το 1971.¹⁷

Το 1972, πρώτα εκλέχθηκε έκτακτος καθηγητής στην έδρα της Ιστορίας των Θρησκευμάτων, στην συνέχεια και έπειτα από απόφαση της Ιεράς Συνόδου του 1969, εκλέγεται στις 11/11/1972 τιτουλάριος επίσκοπος Ανδρούσης και χειροτονείται στις 19 του ίδιου μήνα με αρμοδιότητα την Γενική διεύθυνση της Αποστολικής Διακονίας. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους ξεκινά για ένα μεγάλο ταξίδι στην Άπω Ανατολή. Αφορμή αποτέλεσε η σύναξη της 6^{ης} Ολομέλειας της «Επιτροπής Παγκοσμίου Ιεραποστολής και Ευαγγελισμού» του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών στην Μπανγκόκ της Ταϊλάνδης. Ακολούθησε επίσκεψη στο Χονγκ – Κονγκ το 1973, μετά η Νότια Κορέα, η Ιαπωνία (1973). Και αυτό δεν σταμάτησε ποτέ γιατί ο τιτουλάριος

¹⁴ Ο.π. σελ.171,172,175. • Μ. Blertha Baba, Η μηνιαία εφημερίδα NGJALLJA (Ανάσταση) και το αναστάσιμο μήνυμα της, Μεταπτ. Διπλωμ Εργασία Α.Π.Θ. Θεσ/κη. 2017, σελ. 14.

¹⁵ Μ. Παρασύρη, Η ιστορία και το έργο του Γραφείου Εξωτερικής Ιεραποστολής της Εκκλησίας της Ελλάδος, Μεταπ. Διπλ. Εργασία, ΕΑΠ Ο.Ρ.Θ, Πάτρα 2020,σελ. 3.

¹⁶ https://apostoliki-diakonia.gr/gr_main/mission/ierapostolh.asp?main=periodiko.htm, 8/6/2023.

¹⁷ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 96,97. • Σ. Παπαλεξανδροπουλος, «Στην υπηρεσία της Εκκλησίας» στο Πορευθέντες... Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. κδ'.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

επίσκοπος πιστεύει στην εκ του σύνεγγυς παρακολούθηση ενός ζωντανού οργανισμού, όπως η θρησκεία και των τεκταινομένων του, και όχι μόνο μέσα από μια βιβλιοθήκη. Ακολούθησε η Ινδία (1973), η Σιγκαπούρη (1973), το 1974 η Κεϋλάνη, αργότερα η Κίνα (1980,1986), ξανά η Ιαπωνία (1981), η Τουρκία, η Αίγυπτος, το Πακιστάν και φυσικά η δυτική Αφρική (1961-1975) κ.α.. Τα χρόνια που ακολούθησαν εγκατεστημένος στην Ελλάδα, διδάσκει ως Τακτικός καθηγητής της Ιστορίας των Θρησκευμάτων, επιπλέον διετέλεσε και Κοσμήτορας της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1983-1986).¹⁸

Τελειώνοντας η δεύτερη Τριακονταετία συνεχίζεται η ταυτόχρονη συμμετοχή του επισκόπου σε πολλούς οργανισμούς, συμβούλια, ιδρύματα, φορείς και επιπλέον η πραγματοποίηση ερευνητικών - ιεραποστολικών ταξιδιών, η διδασκαλία, η συμμετοχή σε συνέδρια και η συγγραφή βιβλίων. Πέραν όσων έχουν αναφερθεί ήταν αντιπρόεδρος της Εφορείας Πανεπιστημιακής Λέσχης (1978-1979,1983-1986), μέλος της επιτροπής Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών (1986-1990), πρόεδρος της Επιτροπής Συμπαράστασεως Κυπριακού Αγώνος (1975-1984).¹⁹

Είναι αξιοσημείωτα δυο γεγονότα τα οποία συνέβησαν το 1981 και αποδεικνύουν την αγάπη, τον σεβασμό και την εμπιστοσύνη που απολάμβανε (και απολαμβάνει) ο επίσκοπος Αναστάσιος από λαϊκούς και κληρικούς. Δημιουργήθηκε μια αναστάτωση στην Κεφαλλονιά με αφορμή την κατηγορία ότι ο Μητροπολίτης Προκόπιος είχε δώσει απότμημα του Αγίου Γερασίμου. Επιφανείς Κεφαλλονίτες ζήτησαν από τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών τον επίσκοπο Αναστάσιο για να αναλάβει ως Μητροπολίτης και να ηρεμήσει το ποίμνιο. Όμως εκείνος δεν δέχτηκε την θέση γιατί υπήρχε Μητροπολίτης. Ταυτόχρονα, το ίδιο έτος, ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Νικόλαος του ζήτησε να βοηθήσει στην επανένωσή της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κένυας. Ανέλαβε να δώσει λύση στην αντιμετώπιση του προβλήματος το οποίο είχε ανακύψει μετά την διπλή καταχώρηση των ορθοδόξων εκκλησιών στα επίσημα αρχεία του κράτους της Κένυας, την προσπάθεια αυτονόμησης του «Επισκόπου Νιτρίας» Γεωργίου Γαδούνα και την τελική καθαίρεσή του το 1983,²⁰ με το

¹⁸ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, «Η λησμονημένη εντολή Πορευθέντες... από τον λήθαργο στην αφύπνιση», Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2013, σελ.177-181. • Σ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Στην υπηρεσία της Εκκλησίας» στο Πορευθέντες... Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. κδ'. • Μ. Μπέργζος, Αναστάσιος Γιαννουλάτος, Ο φωτιστής των λαών, Θεολογία Τόμος 84 (Απρίλιος - Ιούνιος 2013), σελ. 237-238.

¹⁹ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ.113.

²⁰ Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τιράνων, Στην Αφρική, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2010. Σελ 168-180.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

δεδομένο ότι «Οι Αφρικανοί [τον] αγαπούν...» Αυτά τα δυο γεγονότα αποδεικνύουν ότι ο επίσκοπος Αναστάσιος αποτελεί πρόσωπο «ειδικών αποστολών», και για αυτό θα αναλάβει μια νέα πρόκληση – πρόσκληση από το 1991 και μετά.²¹

3. Η Τρίτη Τριακονταετία: 1991 - 2021.

Στις αρχές του 1991 και ενώ βρισκόταν στο Ναϊρόμπι δέχτηκε ένα τηλεφώνημα από τον Αρχιγραμματεύοντα της Αγίας και Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως με το οποίο τον συνέχαιραν για τον ορισμό του ως Πατριαρχικού Έξαρχου Αλβανίας. Ζήτησε: «Αφήστε με μια ώρα να σκεφθώ», και όταν ξανατηλεφώνησαν αποδέχεται την πρόταση και αυθημερόν επιστρέφει στην Ελλάδα. Το αλβανικό όμως καθεστώς με κανέναν τρόπο δεν ήθελε να δώσει θεώρηση διαβατηρίου σε Έλληνα και μάλιστα απεσταλμένο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, διότι υπήρχε πολυετής καλλιεργημένη καχυποψία για τα σχέδια του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε σχέση με την Αλβανία, για αυτό παρέμεινε αρκετό διάστημα στην Αθήνα. Μετά από διαβουλεύσεις και ζυμώσεις φθάνει στα Τίρανα στις 16/7/1991²² (17/7/1991)²³ με άδεια παραμονής μόνο για ένα μήνα. Στο αεροδρόμιο υποδέχονται τον Πατριαρχικό Έξαρχο, τον καθηγητή ιατρικής Γεώργιο Παπαζάχο και τον Αρβανίτη π. Γεώργιο Λεονάρδο οι οποίοι συνόδευαν τον Έξαρχο, μια μικρή ομάδα υπέργηρων κληρικών χωρίς ράσα και λίγοι λαϊκοί.²⁴

Με κεντρικό μήνυμα «Krishti u Ngjall!» (Χριστός Ανέστη!) προσπάθησε να έρθει σε επικοινωνία και να πλησιάσει κάθε χριστιανό στην Αλβανία ανεξαρτήτως καταγωγής και γλώσσας, σε κάθε πόλη η χωριό. Περιηγήθηκε όλη την Αλβανία κηρύττοντας το Λόγο του Τριαδικού Θεού και τελώντας Λειτουργίες. Ταυτόχρονα με αυτά προσπάθησε να πλησιάσει και τις αρχές. Η πρώτη σημαντική ενέργεια προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η σύγκληση κληρικολαϊκής συνέλευσης το διήμερο 1-2/8/1991 όπου συμμετείχαν 13 κληρικοί και 30 λαϊκοί από όλη την Αρχιεπισκοπή Τιράνων και τις Μητροπόλεις Βερατίου, Αργυρόκαστρου, και Κορυτσάς. Σε αυτή

²¹ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 116,127. • Γ. Παπαζάχος, «Η πρώτη επίσκεψη στην Αλβανία του Πατριαρχικού Έξαρχου κ.κ. Αναστασίου», στο Πορευθέντες..., Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ 549.

²² Όπως αναφέρουν οι Μπαστέα – Προβατάς. Σελ 142.

²³ Όπως αναφέρει ο Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ.15.

²⁴ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 133,134,141,142. • Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ.15. • Σ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Στην υπηρεσία της Εκκλησίας» στο Πορευθέντες... Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. κη.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

συζητήθηκαν τα προβλήματα της τοπικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και εξελέγη ένα Γενικό Εκκλησιαστικό Συμβούλιο, με 13 μέλη, με θητεία για ένα έτος, με σκοπό να εκπροσωπεί την Ορθόδοξη Εκκλησία ενώπιον των αρχών και να αποφασίζει για βασικά θέματα.²⁵

Αν και η άδεια παραμονής ήταν αρχικά για ένα μήνα, τον Απρίλη με Μάιο²⁶ πια του 1992 ετοιμάζεται ο Έξαρχος του Οικουμενικού Πατριαρχείου να επιστρέψει στα ακαδημαϊκά του καθήκοντα. Μια αντιπροσωπία του Γενικού Εκκλησιαστικού Συμβουλίου μεταβαίνει στο Φανάρι από τις 5-8/6/1992 και αιτείται την εκλογή του Έξαρχου σε Προκαθήμενο της Αλβανικής Εκκλησίας. Η αίτηση αυτή γίνεται αποδεκτή από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Στις 24/6/1992 η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου, έπειτα από πρόταση του Οικουμενικού Πατριάρχη κ. Βαρθολομαίου, εκλέγει παμψηφεί τον Πατριαρχικό Έξαρχο και Μητροπολίτη Ανδρούσης Αναστάσιο Γαινουλάτο σε Αρχιεπίσκοπο πάσης Αλβανίας μαζί με τρεις Αρχιμανδρίτες Χριστόδουλο Μουστάκα, Αλέξανδρο Καλπακίδη και Ιγνάτιο Τριάντη ως Μητροπολίτες Κορυτσάς, Αργυρόκαστρου και Βερατίου αντίστοιχα για την δημιουργία Ιεράς Συνόδου. Η αλβανική κυβέρνηση αντιδρά σθεναρά θεωρώντας ως έξωθεν επιβολή της ελληνικής ηγεσίας τους εν λόγω Αρχιερείς. Τελικά στις 4/7/1992 ο πρόεδρος της Αλβανίας Σαλί Μπερίσα αποδέχεται την εγκατάσταση μόνο του Αρχιεπισκόπου Αναστασίου. Ο νέος Αρχιεπίσκοπος δίνει το Μέγα μήνυμα στις 12/7/1992 στο Φανάρι και στις 2/8/1992 ενθρονίζεται στον Καθεδρικό Ναό των Τιράνων παρουσία κλήρου και λαού. Μια νέα σελίδα ξεκινά για την Ορθοδοξία στην Αλβανία.²⁷

Ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος εργάστηκε πολύ και μεθοδικά για την ορθοδοξία στην Αλβανία. Το πρώτο του μέλημα είναι πλέον η οργάνωση, η νομική θωράκιση της Αρχιεπισκοπής Αλβανίας με Καταστατικό, η συμφωνία με την αλβανική κυβέρνηση (Νόμος αρ. 10057 22/1/2009) και η εγγραφή της Αρχιεπισκοπής ως νομικού πρόσωπου (Πρωτοδικείο Τιράνων αρ. απόφ 2498 19/3/2009 & 2498/1 2/6/2016) και φυσικά η προσφορά στον συνάνθρωπο. Φρόντισε να ιδρυθούν ενορίες

²⁵ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ.143-145. • Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ. 16-17.

²⁶ Απρίλιο κατά τους Μπαστέα – Προβατά , Μάιο κατά τον Μακαρ. Αρχιεπίσκοπο στο Σταυρός και Ανάσταση.

²⁷ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ.18-21,127-160,161-180,181-205. • Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Στην Αλβανία Σταυρός και Ανάσταση, Εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2011, σελ. 66.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

σε κάθε πόλη και χωριό. Να βρεθούν συνεργάτες σε όλη την χώρα, να επιμορφωθεί ο κλήρος μέσα από ιερατικό σεμινάριο (1992) και αργότερα μέσα από τα εκκλησιαστικά λύκεια (1997, 2007) και από το 1997 μέσα από την Θεολογική Ακαδημία (Ανάστασις) ώστε να αποκτήσει γηγενές ιερατικό στελεχιακό δυναμικό. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να έρθει σε συμφωνία με την αλβανική Κυβέρνηση το 1998 και να διευθετήσει, σε συνεργασία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το θέμα της Ιεράς Συνόδου με πρόσωπα κοινής αποδοχής, έναν Έλληνα αρβανίτικης καταγωγής και δυο Αλβανούς. Η σύνθεση της Ιεράς Συνόδου ολοκληρώθηκε τον Νοέμβριο του 2006.²⁸

Σε όλα τα παραπάνω βοήθησε η δημιουργία τυπογραφείου και η έκδοση 160 βιβλίων στην αλβανική γλώσσα και όχι μόνο. Η έκδοση αλβανικής εφημερίδας «Ανάσταση» (Ngjiallja), το παιδικό περιοδικό «Χαίρε» (Gezohu) και το νεανικό «Καμπάνες» (Kambanat), το φοιτητικό «Λόγος» (Fjala), το αγγλικό δελτίο «News from Orthodoxy in Albania» και το τετραμηνιαίο επιστημονικό περιοδικό «Αναζήτηση» (Kerkim) μαζί με τον ραδιοφωνικό σταθμό και την ιστοσελίδα της Αρχιεπισκοπής αποτελούν τη φωνή της ορθοδοξίας στην Αλβανία και σε όλο τον κόσμο.²⁹

Αξιοσημείωτη είναι η προσοχή η οποία δόθηκε στην καλλιέργεια της ορθόδοξης νεολαίας με την οργάνωση του Συνδέσμου Ορθόδοξων Νέων «Τέκνα Φωτός». Το 2017 λειτουργούν 52 νεανικά κέντρα και μέσα από αυτά χορωδίες, αθλητικές ομάδες, διενεργούνται συνέδρια αλλά και εκπροσωπείται η ορθόδοξη αλβανική νεολαία σε διεθνείς οργανισμούς.³⁰

Αυτά τα 30 έτη ανεγέρθηκαν από τα θεμέλια 150 ναοί, αναστηλώθηκαν 60 πολιτιστικά μνημεία, ανεγέρθηκαν ή αγοράστηκαν και ανακαινίστηκαν 70 οικοδομήματα. Σε αυτό το έργο έρχονται να προστεθούν παρεμβάσεις της Εκκλησίας της Αλβανίας σε ζητήματα παιδείας, υγείας, κοινωνικής πρόνοιας, αγροτικής ανάπτυξης, οικολογίας και πολιτισμού μέσα από δυο Ιδρύματα: το Ορθόδοξο Διαγνωστικό Κέντρο «Ευαγγελισμός» (Klinika Orthodhokse e Ungjillezimit) και το

---

²⁸A. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ. 23-26, 37-41, 161, 181, 193. • Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ 147-151.

²⁹ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ. 41. • Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ 163.

³⁰A. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ. σελ 43.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Ίδρυμα «Πνοή Αγάπης» (Fryma e Dazhurise) το οποίο συντονίζει το εκπαιδευτικό έργο της Εκκλησίας. Εκτός των προαναφερθέντων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων λειτουργούν Οικοτροφείο Θηλέων, Σχολή Βυζαντινής μουσικής, ιδρύθηκαν 21 νηπιαγωγεία σε διάφορες πόλεις, και ορφανοτροφείο το «Ορθόδοξο Σπίτι Ελπίδας». Λειτουργούν επίσης το Αλβανό – αμερικανικό εκπαιδευτήριο «Πρωταγωνιστές» και δύο 9τάξια Αλβανό – ελληνικά σχολεία «Πνοή αγάπης», δύο λύκεια με την ονομασία «Πλάτων» και «Απόστολος Παύλος». Το έργο συνεχίζεται με την ίδρυση από το 2000 Ι.Ε.Κ.. Όλα τα εκπαιδευτήρια της Εκκλησίας στεγάζονται σε ιδιόκτητα κτήρια και συντηρούνται από αυτήν.³¹

Στον τομέα της υγείας η Ορθόδοξη εκκλησία, με την διαποίμανση του Αρχιεπισκόπου, βοήθησε στην παροχή αρχικά μεγάλων ποσοτήτων φαρμάκων αλλά και μηχανημάτων σε ιατρεία και νοσοκομεία σε όλη την Αλβανία. Το 1995 λειτούργησε στα Τίρανα το πρώτο πολυιατρείο, ιδρύοντας αργότερα παραρτήματα σε αρκετές πόλεις. Το Ιατρικό Διαγνωστικό Κέντρο «Ευαγγελισμός» λειτουργεί και αυτό στα Τίρανα με σύγχρονα μηχανήματα σε ιδιόκτητο εξώροφο κτήριο.³²

Στον τομέα της γεωργίας, της κτηνοτροφίας και της βελτίωσης της ποιότητας ζωής η Αρχιεπισκοπή Αλβανίας από το 1991 έως σήμερα υποστήριξε πολλά προγράμματα, εκπαίδευσε αγρότες, βοήθησε στην λήψη δανείων για αγροτικά έργα. Κατασκευάστηκαν αγροτικοί δρόμοι, έγιναν τσιμεντοστρώσεις, φτιάχτηκαν παιδικές χαρές, πλατείες, γέφυρες, κατασκευάστηκαν υδραγωγεία, έγιναν γεωτρήσεις, μεταφέρθηκε το νερό σε χωριά και συνολικά τα έργα τα οποία βελτίωσαν την ποιότητα ζωής των κατοίκων αριθμούν περισσότερα από 100.³³

Ένα μεγαλεπήβολο έργο λαμβάνει σάρκα και οστά προς ωφέλεια του δημιουργημάτος Του, ανεξαρτήτως πίστης, εθνικότητας ή οικονομικής κατάστασης. Μετά την δημιουργία εγείρεται το επόμενο και εξίσου σοβαρό θέμα της βιωσιμότητας και διατήρησης όλων αυτών των δομών. Η Αλβανία είναι μία πτωχή χώρα, με πτωχούς πολίτες και ακόμη πιο πτωχή την Ορθόδοξη Εκκλησία. Όλα πραγματοποιήθηκαν με πόρους από δωρεές – φιλανθρωπίες και προγράμματα, από ετερόδοξες εκκλησίες, το Π.Σ.Ε. κλπ. Ελάχιστα από αυτά καλύπτουν τα έξοδά τους. Για αυτό το λόγο το 2011 ιδρύθηκε η αναπτυξιακή εταιρεία «Οικολογική ενέργεια» με σκοπό την εκμετάλλευση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Το 2016 ολοκληρώθηκε

³¹Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ. 53,55.

³² Ο.π. σελ. 55,57.

³³ Ο.π. σελ. 61.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

το έργο κατασκευής του υδροηλεκτρικού εργοστασίου Ραπούνι 3 και 4. Με βασικά χαρακτηριστικά την ανταπόκριση στις περιβαλλοντικές προδιαγραφές, την χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, την συμβολή στην βελτίωση των υποδομών της Αλβανίας και την αύξηση των εσόδων της Εκκλησίας, η Αρχιεπισκοπή είναι σε θέση να διατηρήσει την εύρυθμη λειτουργία των υπάρχουσών δομών, να συνεχίσει τις πνευματικές, φιλανθρωπικές, εκπαιδευτικές και κοινωνικές της δράσεις πορευόμενη στην τέταρτη, δεκαετία του Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.³⁴

---

³⁴A. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ. 71,73,208,209.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

1. Η γέννηση της διατύπωσης "λειτουργία μετά τη λειτουργία".

Από τα φοιτητικά του χρόνια ο Αναστάσιος, όπως δηλώνει ο ίδιος σε συνέντευξη του³⁵, είχε μάθει να αποστηθίζει αγιογραφικά χωρία τα οποία σε διάφορους σταθμούς της ζωής, σε στιγμές δύσκολες και πειρασμικές έγιναν στήριγμα και οδηγός στην πορεία του. Το πρώτο αγιογραφικό χωρίο ήταν από το ευαγγέλιο του Ιωάννη (Ιω. 12:24)³⁶ «ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει.». Το δεύτερο χωρίο, το οποίο καθόρισε την πορεία του, είναι από το Ευαγγέλιο που συνέγραψε ο ευαγγελιστής Ματθαίος (Ματ. 28:19)³⁷ «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».³⁸

Μυημένος στην αποστήθιση χωρίων της Αγίας Γραφής προσπάθησε να κωδικοποιήσει σημαντικές λειτουργικές και σωτηριολογικές έννοιες προς ευκολότερη κατανόησή τους από τους πιστούς. Με αυτόν τον τρόπο ο Ιεροδιάκονος Αναστάσιος συμπύκνωσε ταυτόχρονα βαθιές θεολογικές σκέψεις και νοήματα. Για πρώτη φορά διατύπωσε την έκφραση «Η λειτουργία μετά την Θεία Λειτουργία» (Liturgy after Liturgy) στην Αθήνα το 1963³⁹, σε κήρυγμα προς τα μέλη της Χριστιανικής Ένωσης Επιστημόνων την Β΄ Κυριακή των Νηστειών, έκφραση παρόμοια με του Πωλ Ευδοκίμωφ (1901- 1970) ο οποίος είχε υποστηρίξει ότι η μετά την Θεία λειτουργία «υπαρξιακή [...] μαρτυρία [του πιστού] θα αποδείξει αν η Λειτουργία έγινε πραγματικά αποδεκτή».⁴⁰ Ο Ιεροδιάκονος Αναστάσιος συγκεκριμένα τόνισε: «Δεν πρέπει να χαθεί το γεγονός αυτό (της Θείας Λειτουργίας) σαν μια στιγμιαία συγκίνηση, αλλά να προεκταθεί η Λειτουργία μέσα από στην καθημερινή ζωή. Και να μεταμορφωθεί ολόκληρη η ζωή σε μια λειτουργία. Για να γίνει το γραφείο μας, το θυσιαστήριό μας, το εργοστάσιο ή το σπίτι μας, ο ναός μας, η εργασία μας λειτουργία

---

³⁵ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ 46.

³⁶ Καινή Διαθήκη, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2015, σελ. 211.

³⁷ Ο.π. σελ 67.

³⁸ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ 46,52,53.

³⁹ Κατά τους Μπαστέα - Προβατά το 1962.

⁴⁰ Αθ. Παπαθανασίου, Χαμένοι στην ηθική... στο Η επιστροφή της ηθικής. Παλαιά και νέα ερωτήματα. Συλλογικός τόμος, επιμ. Σταύρος Ζουμπουλάκης, Εκδ Άρτος Ζωής, Αθήνα 2012, σελ. 302.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας. μας, όπου θα προσφέρονται η ψυχή και το σώμα μας «θυσία ζώσα, άγια, εὐάρεστος τῷ Θεῷ».⁴¹

Ένα μέρος αυτής της εισήγησης χρησιμοποιήθηκε στην ομιλία του Αρχιεπισκόπου στο Ετζμιατζίν της Αρμενίας το 1975 κατά την διάσκεψη του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών το οποίο είχε ως θέμα του «Ομολογώντας τον Χριστό δια της λειτουργικής ζωής της εκκλησίας.» Η εισήγηση αυτή δημοσιεύθηκε με περικοπές από τον διάδοχο του Αρχιεπισκόπου στη θέση του Γραμματέα Της Επιτροπής Παγκοσμίου Ιεραποστολής και Ευαγγελισμού τον Ρουμάνο π. Ion Bria (1929 – 2002). Η ιδέα και η έκφραση αυτή χρησιμοποιήθηκε αυτολεξεί σε πολλές συνεδρίες του Π.Σ.Ε και έτσι υιοθετήθηκε. Αν και αρχικά δεν είχε αναγνωριστεί η πατρότητα της έκφρασης αυτής στον Αρχιεπίσκοπο Τιράνων, αρκετά χρόνια μετά, αποκαταστάθηκε η αλήθεια από τον π. Ion Bria με την παρατήρηση «Μια σκέψη που πραγματικά συνοψίζει την πρώτη συζήτηση, διατυπώθηκε από τον Επίσκοπο Αναστάσιο Γιαννουλάτο, Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών...».⁴²

2. Το θεολογικό περιεχόμενο της "λειτουργίας μετά τη λειτουργία" (η σχέση της πράξης με το μυστήριο, στη θεολογία του Αναστασίου).

Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας αρθρώνει την ζωή και την μεταμορφώνει. Μας υπενθυμίζει όλα όσα έγιναν για εμάς, την Σάρκωση, την Μεταμόρφωση, την Σταύρωση, την Ανάσταση και την Πεντηκοστή τα οποία ζούμε με την συμμετοχή μας σε κάθε Θεία Λειτουργία. Τα γεγονότα της ζωής του Χριστού παρέχουν άμεση σύνδεση του χθες, του σήμερα και της μέλλουσας ζωής μέσα από την λατρευτική πράξη της Εκκλησίας και ιδιαίτερα στην συγκέντρωση γύρω από το κοινό Ποτήριο το οποίο αποτελεί μια φανέρωση και πρόγευση των Εσχάτων. Το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, το οποίο παραδόθηκε κατά τον Μυστικό Δείπνο, συνεχίστηκε ιστορικά από τους μαθητές Του και Αποστόλους μετά την έκχυση χαρισμάτων από το Άγιο

---

⁴¹ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2015, σελ.129,130. • Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 74,75. • Ν. Tsirevelos 'Liturgy after the Liturgy'. A code phrase exhorting to missionary outreach introduced by Archbishop Anastasios of Albania. *Theology & Culture*. 2022; 5: 49-69, p.1,3.

⁴² Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2015, σελ. 130. • Στ. Τσομπανίδης, Λειτουργία μετά την Λειτουργία, Διατριβή επί διδακτορία Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 150, 151. • Ν. Tsirevelos 'Liturgy after the Liturgy'. A code phrase exhorting to missionary outreach introduced by Archbishop Anastasios of Albania. *Theology & Culture*. 2022; 5: 49-69, p.3.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Πνεύμα, κατά την ημέρα της Πεντηκοστής και μέσω αυτών διαχρονικά έως το σήμερα και εν συνεχεία προς το αύριο και την Βασιλεία του Θεού.⁴³

Στις Πράξεις των Αποστόλων (Πρ. 2,44-47) καταγράφεται η εμπειρική ψηλάφηση της αποκάλυψης του Τριαδικού Θεού στην καθημερινή ζωή των πρώτων Χριστιανών. Το μυστήριο της αγάπης του Θεού το βίωνε κάθε πιστός διότι είχαν «ἅπαντα κοινά», προσέγγιζαν με φόβο και «ἐν ἀγαλλιάσει και ἀφελότητι καρδίας» την πρόγευση της Βασιλείας του Θεού στην καθημερινή προσευχή, λατρεία και κοινωνία όντας ...» (Πρ. Απ. 2,46) «προσκαρτερούντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, [και] τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου» (Πρ. Απ. 2,42). Η λατρευτική συμμετοχή είναι πρωταρχικής σημασίας για την ατομική και ταυτόχρονα κοινωνική συμμετοχή στην πρόγευση της βασιλείας του Θεού, δεν μπορεί να χωριστεί κατά την Ορθόδοξη αντίληψη, η χριστιανική πράξη και εμπειρία από την κοινωνική ζωή η οποία μεταμορφώνει την ζωή του ανθρώπου και η συνέχισή της εκτός του ναού, μεταμορφώνει την κοινωνία.⁴⁴

Η βιωματική αυτή κατάσταση θέτει σε άμεση σχέση το «μυστήριο των μυστηρίων», τη Θεία Λειτουργία, με την μαρτυρία του καινούργιου κόσμου που εγκαινιάζει η ιστορική παρουσία του Χριστού στη γη. Η χριστιανική πνευματικότητα, ο συνεχής αγώνας, επικεντρώνεται στην καθημερινότητα, σπάζοντας τα στενά όρια συνόρων, φύλλων και φυλών και ασπάζεται εμπειρικά την προ του πάθους αρχιερατική προσευχή του Ιησού προς τον Θεό Πατέρα. Ενδυναμώνεται με την βρώση και την πόση του σώματος και του αίματος του Κυρίου σε κάθε ευχαριστιακό δείπνο και συνεχίζει υπακούοντας στην τελευταία εντολή του αναστημένου Ιησού «πορευθέντες ουν μαθητεύσατε πάντα τα έθνη». Στην ουσία πρόκειται για την επέκταση του μυστηρίου του Χριστού στη ζωή του κάθε πιστού.⁴⁵

Η Θεία Λειτουργία που τελείται τους ορθόδοξους ναούς αναπαριστά συμβολικά - αφηγηματικά με οντολογικό τρόπο όλη την ιστορία της θείας

---

⁴³ Ν. Τσιρέβελος, Η συμβολή του Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας Αναστάσιου Γιαννουλάτου στην αναβίωση της ορθόδοξης Ιεραποστολής στο β' μισό του 20^{ου} αιώνα, Μεταπ. Διπλ. Εργασία, Τμ. Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 90. • Α. Γιαννουλάτος, Παγκοσμιότητα και ορθοδοξία, Εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2001, σελ. 128-129.

⁴⁴ Καινή Διαθήκη, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2015, σελ. ... • Ν. Τσιρέβελος, Η συμβολή του Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας Αναστάσιου Γιαννουλάτου στην αναβίωση της ορθόδοξης Ιεραποστολής στο β' μισό του 20^{ου} αιώνα, Μεταπ. Διπλ. Εργασία, Τμ. Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 90,91. • Στ. Τσομπανίδης, Λειτουργία μετά την Λειτουργία, Διατριβή επί διδακτορία Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 150.

⁴⁵ Ν. Τσιρέβελος, Η συμβολή του Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας Αναστάσιου Γιαννουλάτου στην αναβίωση της ορθόδοξης Ιεραποστολής στο β' μισό του 20^{ου} αιώνα, Μεταπ. Διπλ. Εργασία, Τμ. Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2007, σελ.97

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

οικονομίας. Η διήγηση του δράματος κορυφώνεται κατά την διάρκεια της αναφοράς όταν τα τίμια δώρα σταδιακά μεταβάλλονται σε σώμα και αίμα Χριστού. Όταν αυτή η αναίμακτη θυσία προσφέρεται για να λυτρώσει το σύμπαν λογικό ή άλογο. Η αποκλειστική εμμονή σωτηριολογικού και θριαμβολογικού περιεχομένου σε έναν περιορισμένο, «κλειστό» αριθμό ανθρώπων αποτελεί εγωιστική συμπεριφορά θυμίζοντας πλείστες φορές την θεολογία περί «απολύτου προορισμού» του Καλβίνου, αντίθετα ο αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος εμποτισμένος με το λόγο της πατερικής παράδοσης επιμένει ότι η θεία λειτουργία είναι από τη φύση της μαρτυρική, ιεραποστολική, εξωστρεφής.⁴⁶

Η «λειτουργία μετά την λειτουργία» αποτελεί την μαρτυρία και την κοινωνική διακονία της Εκκλησία στον κόσμο η οποία θεμελιώνεται στην λειτουργία. Με αυτό τον τρόπο, η λειτουργική στάση στην καθημερινή ζωή, αποτελεί μια μεταμορφωτική, νέα και πιο ουσιαστική, συνειδητή συμμετοχή στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Το γεγονός αυτό έχει διττή ωφέλεια. Από την μια αποτρέπει τον κίνδυνο ενός κενού χωρίς εκκλησιαστικό υπόβαθρο ακτιβισμού και από την άλλη δεν επιτρέπει να παραμείνει η λειτουργία και η τέλεσή της στην Εκκλησία ως ένα απλό λατρευτικό γεγονός και η εκκλησία ως μια κλειστή και κοινωνικά αποκομμένη από την κοινωνία ομάδα.⁴⁷

Ο Αρχιεπίσκοπος Τιράνων Αναστάσιος περιγράφοντας την «λειτουργία μετά την Λειτουργία» αναφέρει ότι η λατρεία του Θεού και η διακονία του πλησίον είναι όπως η διπλή κατεύθυνση του ρυθμού της αναπνοής, είναι όπως η εισπνοή και η εκπνοή. Δεν μπορεί να υπάρξει μια δυναμική εκπνοή στην διακονία του συνανθρώπου μας χωρίς δυναμική εισπνοή από τη Θεία Λειτουργία και αντίστροφα. Αυτές οι ενέργειες δεν μπορούν να χωριστούν, να έρθουν σε αντιπαράθεση ή να κατανοηθούν ως παράλληλες. Αυτές οι δύο κινήσεις αποτελούν, αν και διαφορετικές, συμπληρωματικούς τρόπους λατρείας και υπηρεσίας του Θεού.⁴⁸

Η εφαρμογή στην ζωή της έκφρασης του Αρχιεπισκόπου δίνει την δυνατότητα οι Ορθόδοξοι να αποκαταστήσουν την πρωτοχριστιανική ισορροπία μεταξύ της ευχαριστιακής πίστης και της ζωής μέσα στην κοινωνία, μέσα σε έναν διασπασμένο και ατομοκεντρικό κόσμο. Το εκκλησίασμα παρακινείται από την εμπειρία της

---

⁴⁶ Ν. Τσιρέβελος, Η συμβολή του Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας Αναστάσιου Γιαννουλάτου στην αναβίωση της ορθόδοξης Ιεραποστολής στο β' μισό του 20^{ου} αιώνα, Μεταπ. Διπλ. Εργασία, Τμ. Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2007, σελ.99.

⁴⁷ Στ. Τσομπανίδης, Λειτουργία μετά την Λειτουργία, Διατριβή επί διδακτορία Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 150-151.

⁴⁸ Ο.π. σελ. 151.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

ευχαριστιακής σύναξης και συμμετοχής να υπερβεί τα εμπόδια, την ατομικότητα, τον κατακερματισμό και την διάσπαση και να προσπαθήσει να καταπολεμήσει τις ανισότητες, τις αδικίες και τις αιτίες που τις προκαλούν. Με αυτό τον τρόπο και με βάση την ευχαριστιακή συνάντηση υπάρχει η δυνατότητα της οικοδόμησης ενός καλύτερου κόσμου. Όσα βιώθηκαν στη Λειτουργία μπορούν να συνεχιστούν στην κοινωνία, στο μοίρασμα των αγαθών, στην απελευθέρωση από την κοινωνική καταπίεση, στην υπέρβαση καθημερινών εμποδίων, παρέχοντας δικαιοσύνη και ελευθερία πράξεων και λόγων. Η διακονία του συνανθρώπου στην παροχή δικαιοσύνης, αξιοπρέπειας, ελευθερίας και σεβασμού του ανθρώπινου προσώπου δεν έρχονται να προστεθούν στα «καθήκοντα» της εκκλησίας ούτε είναι συνέπια ενός ευσεβισμού ή λύπης ή εφαρμογής κανόνων αλλά η συνέχιση του βιώματος της Θείας Ευχαριστίας στην ζωή του Χριστιανού.⁴⁹

Στην τέλεση της λειτουργίας, συναντάμε το μυστήριο των μυστηρίων. Υπάρχει ένα άνοιγμα οριζόντων σε ολόκληρο το σύμπαν, ένας απελευθερωτικός επαναπροσδιορισμός τόσο της ζωής όσο και του χρόνου, μέσα από το πρίσμα των εσχάτων. Δυστυχώς, υπάρχει κίνδυνος «εξατομίκευσης» της λειτουργίας (π.χ η τάση της ιδιωτικής λειτουργίας που προέκυψε στο παρελθόν), η οποία μετατρέπει αυτό το ιερό γεγονός σε δεισιδαιμονία. Αυτή η αντικειμενικοποίηση της λειτουργίας έρχεται σε αντίθεση με το πραγματικό ήθος της. Μέσα στη λειτουργία, βλέπουμε ότι το εγώ, τόσο το προσωπικό όσο και το εθνικό, υπερβαίνεται. Είναι ένα γεγονός που οδηγεί στην πραγματοποίηση μιας αλλαγής στην προσωπική ζωή και στην «έξοδο» προς τον κόσμο. Αυτή η «έξοδος» μπορεί να λάβει πολλές μορφές. Στην πιο βασική της έκφραση, είναι η καθολική κλήση όλων των Ορθοδόξων να ζουν ως φώτα, ως «πόλις ἐπάνω ὄρους κειμένη». Σε αυτό το παράδειγμα αντιλαμβανόμαστε ότι δεν είμαστε οντολογικά το φως του κόσμου, αλλά αναμεταδίδουμε το Φως του κόσμου. Ακριβώς αυτή η κοινωνία μας με τον Θεό και η βαθιά σύνδεσή μας με Αυτόν, βρίσκει τη βαθύτερη έκφρασή της στη Θεία Λειτουργία, που μας μετατρέπει σε αναμεταδότες. Μας δίνει τη δύναμη, την ισχύ, το θάρρος, τη δημιουργικότητα να ενεργούμε ως φώτα. Γινόμαστε Χριστοφόροι, καθώς συμμετέχουμε και ως εκ τούτου γινόμαστε συλλειτουργοί της «λειτουργίας μετά τη Λειτουργία».⁵⁰

⁴⁹ Στ. Τσομπανίδης, *Λειτουργία μετά την Λειτουργία*, Διατριβή επί διδακτορία Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 151-152.

⁵⁰ Στ. π. Ρίτσι, *Μετάδοση του Ευαγγελίου στην πολυθρησκευτική κοινωνία της Αλβανίας και η αναμετάδοση του στην Οικουμένη*, Διδακτορική Διατριβή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2021, σελ 145.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Η πρόγευση της Βασιλείας του Θεού μέσω της διακονίας του συνανθρώπου μας και η συνέχιση της λειτουργίας μέσα στο κοινωνικό γίνεσθαι, αφορά όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Παίρνοντας αφορμή από την εισροή προσφύγων και μεταναστών την τετραετία 2015 – 2019 η προσέγγιση του προβλήματος αυτού είναι διττή. Υπάρχει η πολιτική, εθνική – κρατική προσέγγιση η οποία αφορά την νόμιμη ή μη νόμιμη είσοδο ατόμων στην εδαφική κυριαρχία της Ελλάδας. Θέμα το οποίο με βάση το διεθνές, το ευρωπαϊκό δίκαιο και λόγους ασφάλειας της χώρας μπορεί να αντιμετωπιστεί ανάλογα. Υπάρχει όμως και η χριστιανική προσέγγιση κατά την οποία θα πρέπει πρώτα να οριστεί η έννοια του ξένου και της φιλοξενίας.

Η πρώτη προσέγγιση αποτελεί τα δομικά υλικά λειτουργίας ενός κράτους δεν είναι όμως κριτήρια για την Εκκλησία. Στο κείμενο του ευαγγελίου (Λουκ. ι'25-37) ο Χριστός δεν λέει ποιος είναι ο πλησίον ή ο εχθρός αλλά ποιος δυνητικά μπορεί να γίνει. Άρα γίνεται «εχθρός ή πλησίον» όχι βάση της γέννησής του ή της καταγωγής του αλλά μέσω της πράξης του, μέσω της αλληλεγγύης, του σεβασμού και μέσω της αγάπης ή της άρνησης προσφοράς της. Στη παλαιδιαθηκική εμφάνιση του Τριαδικού Θεού, κατά την φιλοξενία του Αβραάμ (Γεν. 18) , φανερώνεται ως ξένος τον οποίο ο Αβραάμ έτρεξε να προϋπαντήσει. Όμως και ο Αβραάμ είχε ήδη γίνει ξένος μετά την εντολή του Θεού «Φύγε από την χώρα σου.... Και πήγαινε σε μια χώρα που εγώ θα σου δείξω».⁵¹

Ο άνθρωπος πάντα βλέπει τον ξένο ως απειλή και δεν λογίζεται ότι και ο ίδιος ο Χριστός έγινε ξένος όταν, με εντολή του Θεού, ο Ιωσήφ και η Μαρία μετοίκησαν στην Αίγυπτο. Πολύ αργότερα ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος μιλώντας υπέρ της αλληλεγγύης προς τους πρόσφυγες είπε «κάτι ενοχλητικό και βαρύ [για τους πιστούς]. Ξέρω ότι θα οργισθείτε αλλά θα το πω. Μα δεν θα το πω για να σας βλάψω αλλά για να σας διορθώσω». Σήμερα, ίσως πολιτισμένα και νομιμοφανώς δεν απορρίπτεται ο ξένος, δεν διώκεται, επιπλέον προστατεύεται με βάση το διεθνές ή το ευρωπαϊκό δίκαιο, αλλά το πρόβλημα είναι ότι δεν αγαπιέται. Η επέκταση της λειτουργίας μέσα στην κοινωνία εκφράζεται με την αγάπη προς τον ξένο. Η χριστιανική πίστη σε μια άλλη πραγματικότητα, αυτή της προσδοκίας των εσχάτων,

---

⁵¹Αθ. Παπαθανασίου, Πρακτικά διημερίδας με θέμα «Η έννοια του «ξένου» στην Ορθόδοξη παράδοση», Αθήνα 15-16/3/2010, Διακοινοβουλευτική συνέλευση Ορθοδοξίας, σελ 20-22. Αναδημοσιεύτηκε επεξεργασμένο στο: Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Η ρήξη με το μηδέν Σφηνάκια πολιτικής θεολογίας*, εκδ. Αρμός 2015, σσ. 149-164.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

προϋποθέτει την αυταπάρνηση και την ανιδιοτελή αγάπη.⁵² Αυτήν την αγάπη βιώνει ο πιστός κατά την συμμετοχή του στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, την αγάπη του δημιουργού προς το δημιούργημά του. Η ενανθρώπιση του Θεού και Λόγου ήταν κάτι «ξένο» προς την θεϊκή φύση Του, όμως ενώθηκε με την ανθρώπινη «αχωρίστως, ατρέπτως και ασυγχύτως» για την σωτηρία μας, από την αγάπη του δημιουργού προς το κτίσμα.⁵³

Ο Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας στην επίσκεψη, διδασχή και μαρτυρία του σε τόσες ηπείρους, υπήρξε ξένος, από την Αφρική μέχρι την Ιαπωνία και την Κεντρική Αμερική, πολλώ δε μάλλον στην Αλβανία. Η προσέγγισή του υπήρξε πάντα γεμάτη σεβασμό στο πρόσωπο κάθε ανθρώπου και κάθε θρησκείας. Σε κάθε χώρα, σε κάθε πόλη ή χωριό όπου έσπειρε τον λόγο του Θεού σεβάστηκε τις τοπικές θρησκείες. Αυτός ο σεβασμός στα θρησκευτικά πιστεύω των λαών καταγράφεται από το 1961 στην 5^η συνέλευση του «Συνδέσμου» στη Βηρυτό και τον διατηρεί πιστά σε όλα του τα μετέπειτα συγγράμματα. Μια από τις θεμελιώδεις αρχές που καθορίστηκαν για την ανάπτυξη της ιεραποστολής μέσω του Διορθόδοξου Ιεραποστολικού Κέντρου «Πορευθέντες» ήταν και η σοβαρή μελέτη των θρησκευτικών παραδόσεων των λαών τους οποίους θα προσέγγιζαν. Στη συνέχεια μέσα από τις σπουδές του σε μεταπτυχιακό επίπεδο εντρύφησε στην Ιεραποστολική, την Ισλαμολογία, την Εθνολογία και την Κοινωνιολογία της Θρησκείας, την Αφρικανολογία και στην σπουδή δυο αφρικανικών γλωσσών για να μπορέσει να εμβαθύνει και να επικοινωνήσει.⁵⁴

Η κατανόηση των άλλων θρησκειών από χριστιανική άποψη παρουσιάζει όχι μόνο θεολογικό ενδιαφέρον αλλά έχει και πρακτικές επιπτώσεις στην χριστιανική στάση και στις αναζητήσεις του παρόντος και του μέλλοντος της ανθρωπότητας ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι το πρόβλημα της κατανόησης, των σχέσεων και της αλληλοπεριχώρησης και αλληλοσεβασμού των θρησκειών είναι πανάρχαιο. Με την γέννησή του ο χριστιανισμός μέχρι τον 6^ο αιώνα βρέθηκε αντιμέτωπος με τον ελληνορωμαϊκό κόσμο και το θρησκευτικό κατεστημένο αλλά και εσωτερικά με τις

⁵² Ελ. Πιπέρα, Η ιεραποστολική θεολογία του Αρχιεπισκόπου Τιράνων Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας Αναστάσιου (Γιαννουλάτου) και η μαρτυρία της στον σύγχρονο κόσμο, Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π, Πάτρα 2014, σελ. 117,118.

⁵³ Αθ. Παπαθανασίου, Πρακτικά διημερίδας με θέμα «Η έννοια του «ξένου» στην Ορθόδοξη παράδοση», Αθήνα 15-16/3/2010, Διακοινοβουλευτική συνέλευση Ορθοδοξίας, σελ 20-22. Αναδημοσιεύτηκε επεξεργασμένο στο: Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Η ρήξη με το μηδέν Σφηνάκια πολιτικής θεολογίας*, εκδ. Αρμός 2015, σελ. 149-164.

⁵⁴ Ν. Μπαστέα – Μ. Προβατάς, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ.61, 89,90.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

αιρέσεις. Από το 7^ο έως τον 15^ο αιώνα με διαμορφωμένη θεολογία και αποδοχή από την κοινωνία έρχεται σε σύγκρουση με τη νέα θρησκεία, το Ισλάμ, το οποίο αναπτύσσεται ταχύτατα γεμάτο θρησκευτικό σφρίγος και πολεμικό μένος. Ταυτόχρονα η παπική δύση αποκτά πολεμική ιδεολογία με κορύφωση τις σταυροφορίες. Την τρίτη περίοδο από τον 16^ο αιώνα έως τον 20^ο, μέσα από ιστορικά γεγονότα, εμφανίζεται σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό ο κατακερματισμός των θρησκευτικών κοινοτήτων. Η ιεραποστολή σχετίστηκε με την αποικιοκρατία και την υπεροπτική στάση απέναντι στις άλλες θρησκείες. Η στενότερη επαφή βοήθησε στην μελέτη των θρησκειών, στην ανάπτυξη από πλευράς της χριστιανική δύσης ενός υπόβαθρου για το σεβασμό στην διαφορετική θρησκευτική προσέγγιση, την διάθεση κατανόησης της θρησκευτικής ετερότητας και του θρησκευτικού πλουραλισμού. Σε αυτό βοήθησε και η θεσμοθέτηση του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών το 1938 στην Ουτρέχτη και η ενεργοποίησή του μετά το 1945 το οποίο έφερε πιο κοντά τις εκκλησίες και βοήθησε μέσα από τις ενότητες - επιτροπές, τον διάλογο, τον προγραμματισμό, την κατανόηση και ενδεχομένως την επίλυση προβλημάτων.⁵⁵

Στην σύγχρονη κοινωνία, με βάση την θρησκευτική πραγματικότητα η προσπάθεια αποφυγής γενικεύσεων και ακροτήτων βοηθά στην ειρηνική συνύπαρξη των πιστών, την ειρήνη την οποία παρακαλούμε τον τριαδικό Θεό κατά την Θεία λειτουργία. Διαφορετικά εγκυμονεί ο κίνδυνος γενικεύσεων ή απλουστεύσεων οι οποίες οδηγούν σε αφελείς διατυπώσεις και ακρότητες. Δεν είναι σε όλες τις θρησκείες όλα υπέροχα, ούτε όλα σκοταδιστικά. Η θρησκευσιολογική γνώση βοηθά στην αποσαφήνιση των διαφορών και των δογματολογικών ορίων κάθε θρησκεύματος. Τα θρησκεύματα είναι οργανικά σύνολα και συστήματα από τα οποία η τάση για απομόνωση φαινομένων, στοιχείων ή προτάσεων και η σύγκριση ή ταύτιση τους με αντίστοιχα άλλων θρησκειών εγκυμονούν κινδύνους παραπληροφόρησης, αντιδράσεων, φανατισμού ή και εχθρότητας.⁵⁶ Αλώστε όπως υποστηρίζει ο άγιος Ιουστίνος, ο φιλόσοφος και μάρτυρας, με την έννοια του «σπερματικού λόγου», η «μερική» αλήθεια προέρχεται από τον Χριστό και εμποτίζει

---

⁵⁵ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία,, Εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2001, σελ.171-178. • Ε. Βαρέλλα, *Το ιστορικό της συμμετοχής της Ορθοδοξίας στην Οικουμενική κίνηση*, στο «Η Ορθόδοξη Εκκλησία και η Οικουμενική Κίνηση», Βαρέλλα Ευαγγ., Αρχιμ Παπαθωμάς Γρ, Εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 2001, σελ. 23,34.

⁵⁶ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία,, Εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2001, σελ.185-187.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

όλες της θρησκείας, σε όλες υπάρχουν ειρηνοφόρα στρώματα και διδασκαλίες. Θέση την οποία αποδέχεται ο Αρχιεπίσκοπος Τυράνων Αναστάσιος⁵⁷

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο κορανικός στίχος ο οποίος σχολιάζει την γνωστή ιστορία του Κάιν και του Άβελ: «Ο φονεύων τινά μή διαπράξαντα φόνον ή μή διαφθείραντα τήν χώραν θεωρείται ως φονεύς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους...» (Κοράνιο 5:35). Όποιος επιθυμεί να καταδικάσει την τρομοκρατία απομονώνει ένα μέρος του κορανίου, το πρώτο (Ο φονεύων τινά μή διαπράξαντα φόνον) ενώ αυτός οποίος θέλει να τροφοδοτήσει την αντίσταση π.χ. στις καταχρήσεις, το δεύτερο (ή μή διαφθείραντα τήν χώραν θεωρείται ως φονεύς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους) με κίνδυνο την έκρηξη της βίας και της τρομοκρατίας μέσω της θρησκείας και του «ιερού πολέμου» (jihad) (Κοράνιο 47:4-10). Σύγχρονοι μετριοπαθείς μουσουλμάνοι διανοούμενοι τονίζουν και παροτρύνουν κάποια κορανικά εδάφια να ερμηνευτούν με βάση το ιστορικό πλαίσιο το οποίο αφορούν και όχι την μεταφορά τους αυτολεξεί στην σύγχρονη πραγματικότητα.⁵⁸

Μετά τα γεγονότα της 11/9/2001 στην Νέα Υόρκη των Η.Π.Α. και την θρησκευτική τρομοκρατία, καταγράφονται προτάσεις για την συμμετοχή των θρησκειών στην καταπολέμηση της βίας και της τρομοκρατίας. Ξεκινώντας από τον εαυτό μας χρειάζεται να κάνουμε αυτοκριτική. Κάθε πιστός, κάθε θρήσκευμα, κάθε κοινωνία. Στην ιστορική πορεία η ειρήνη έχει υπονομευθεί από τα θρησκευόμενα και έχει οδηγήσει σε βίαιες πράξεις και τον 21^ο αιώνα σε τρομοκρατικά κτυπήματα σε όλο τον κόσμο. Με την αξιοποίηση σε κάθε θρησκεία των ειρηνοφόρων στρωμάτων μπορεί να βρεθεί η συνισταμένη για την ειρηνική συνύπαρξη των λαών, γιατί όπως έχει δηλώσει ο Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας «Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιεί το λάδι της θρησκείας για να τροφοδοτεί τις φλόγες της σύγκρουσης. Η θρησκεία είναι το θείο δώρο που δίνεται για να ηρεμίσει τις καρδιές, να θεραπεύσει τις πληγές και να φέρει ανθρώπους και έθνη πιο κοντά».⁵⁹

⁵⁷ Σπ. Ράγκος, Η συνάντηση του Ελληνισμού με τον Χριστιανισμό από τον 1^ο έως τον 4^ο αιώνα, στο 'Η Όρθοδοξία ως Κληρονομιά. Τόμ. Α' Οί Πρώτες 'Ιστορικές Καταβολές τῆς Όρθόδοξης Έκκλησίας, Μόσχου, Δ. καί Ράγκου, Σ, εκδ. Ε.Α.Π, Πάτρα 2002, σελ.: 95-97.

⁵⁸ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τυράνων, Συνύπαρξη, ειρήνη, φύση, φτώχεια, τρομοκρατία, αξίες, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2015, σελ. 22,23,24. • Αθ. Παπαθανασίου, *Ανθρωπότητα, πολιτισμός, πράξη*, στο Τρομοκρατία και πολιτισμός, Αν. Γιαννουλάτος, Αθαν. Παπαθανασίου, Σταύρος Φωτίου, Επιμ. Σταύρος Φωτίου, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2013, σελ.89. • Αν. Γιαννουλάτος, *Τρομοκρατικές Ενέργειες*, στο Τρομοκρατία και πολιτισμός, Αν. Γιαννουλάτος, Αθαν. Παπαθανασίου, Σταύρος Φωτίου, Επιμ. Σταύρος Φωτίου, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2013, σελ.16.

⁵⁹ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τυράνων, Συνύπαρξη, ειρήνη, φύση, φτώχεια, τρομοκρατία αξίες, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2015, σελ.31,32. • Ν. Tsirevelos 'Liturgy after the Liturgy'. A code phrase exhorting to

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Ψηλαφώντας τα ειρηνοφόρα εδάφια και τις δυνατότητες σύγκλησης για την ειρηνική συνύπαρξη των λαών, κάνοντας αρχή από τα θρησκευόμενα που αναπτύχθηκαν με βάση την αρμονία του κόσμου, στην Άπω Ανατολή, διαπιστώνουμε τα παρακάτω. Σε πολλά ινδουιστικά κείμενα αναφέρεται η προτροπή «Ειρήνη ασπλώνεται στους ουραμούς ειρήνη στα νερά, ειρήνη τα φυτά...». Στο βουδιστικό βιβλίο Ανγκουτάρα Νικάγια δηλώνεται: «Αυτό είναι ειρήνη. Αυτό είναι το υπέροχο, δηλαδή η ειρήνη...». Στην κομφουκιανή διδασκαλία στην Κίνα προτάσσεται ως ιδανικό η ειρηνική συνύπαρξη των λαών.⁶⁰

Στις μονοθεϊστικές θρησκείες, Ισλάμ, Ιουδαϊσμό, Χριστιανισμό, η προτροπή για μια ειρηνική ζωή, χωρίς βία, χωρίς τρομοκρατία είναι ενδιαφέρουσα. Στο Κοράνιο στο κεφάλαιο 4 και στον στίχο 127 αναφέρεται ότι «Η ειρήνη είναι μέγιστον αγαθόν», στο κεφάλαιο 10 και τον στίχο 26 «Ὁ Θεός προσκαλεῖ πάντας εἰς ὁδὸν εἰρήνης...». Στον Ιουδαϊσμό υπάρχουν ανάλογες προτροπές και διδάγματα με τον Χριστιανισμό, αφού στηρίζονται στην Παλαιά Διαθήκη, απορρίπτοντας φυσικά τη Νέα Συμφωνία του Τριαδικού Θεού με τους ανθρώπους. Στο Ταλμούδ πχ. καταγράφεται ότι «ὅλος ὁ νόμος ὑπάρχει γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς προωθήσεως τῆς εἰρήνης» (Κίτινγκ 59, Β).⁶¹

Στον χριστιανισμό οι θέσεις σχετικά με την ειρηνική συνύπαρξη των λαών προβάλλονται σαφέστερα και εντονότερα. Στην Παλαιά διαθήκη και στην μετάφραση των εβδομήκοντα αντιστοιχεί η λέξη ειρήνη με την εβραϊκή «shalom». Ο προφήτης Ησαΐας παρακαλεί το Θεό να μας δώσει ειρήνη (Ησ. 26:12), στο Λευιτικό (Λευτ. 26:12) και στον Ιεζεκιήλ (37:36) ο πιστός αναγνωρίζει τη παρουσία του Θεού ως το ύψιστο αγαθό της ειρήνης. Στην Καινή διαθήκη η «ειρήνη» δεσπόζει: στο ευαγγέλιο το οποίο συνέγραψε ο ευαγγελιστής Ιωάννης αναφέρεται «Ειρήνην ἀφήμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν» (Ιω. 14:27). Ο απόστολος των εθνών Παῦλος στην προς Εφεσίους επιστολή του αναφέρει ότι ο Χριστός είναι η «εἰρήνη ἡμῶν» (Εφεσ. 2:14). Αργότερα ο Μέγας Βασίλειος αναφέρει ότι «δεν μπορώ να πείσω τον εαυτό μου ότι χωρίς να ειρηνεύω με όλους είμαι άξιος να καλούμαι δούλος Ιησού Χριστού».⁶²

---

missionary outreach introduced by Archbishop Anastasios of Albania. *Theology & Culture*. 2022; 5: 49-69 p.12.

⁶⁰ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Συνύπαρξη, ειρήνη, φύση, φτώχεια, τρομοκρατία, αξίες, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2015, σελ.16-20.

⁶¹ Ο.π. σελ 22-24.

⁶² Ο.π. σελ 26-29. • Migne PG32,737B.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Όλοι οφείλουμε να αντισταθούμε στην χρησιμοποίηση τις θρησκείας για πολεμικές συγκρούσεις ή τρομοκρατικά κτυπήματα. Η τρομοκρατία δεν εκπροσωπεί κανέναν πολιτισμό, αντίθετα συνιστά άρνηση του πολιτισμού, της προόδου της ευημερίας, οδηγεί στη νοοτροπία της ζούγκλας, της επιβολής της θέλησης του ισχυρού μέσω της βίας. Η προστασία της θρησκείας από αυτά τα φαινόμενα βοηθά τον πιστό να οδηγηθεί προς το άγιο, προς το Θεό, σε σχέση σεβασμού, αγάπης και κατανόησης προς τους συνάνθρωπους του. Σε αυτό το επίπεδο οι μορφές εξουσίας και η κοινωνική δικαιοσύνη ή αδικία επενεργούν καθοριστικά στην κοινωνική συνείδηση και κατ' επέκταση στην ενέργεια του κάθε πιστού, στην ειρήνη ή την έριδα, στην κατανόηση ή τον εξτρεμισμό. Μέσα από την εσωτερική ειρήνη και καταλογή μπορεί να επιτευχθεί συμφιλίωση παγκοσμίων διαστάσεων η οποία εδράζεται στην Θεία Ευχαριστία και στην συνέχιση της μέσα στην εκάστοτε κοινωνία.⁶³

Η εμπειρία την οποία βιώνει ο χριστιανός κατά την Θεία Λειτουργία και η αποδοχή του ευαγγελίου υπάρχει η δυνατότητα να μεταλαμπαδευτεί σε νέες περιοχές. Δεν έχει σημασία αν αυτές οι περιοχές είναι λίγα μέτρα από το ναό ή το σπίτι μας ή σε διπλανή πόλη ή πολύ περισσότερο σε άλλη χώρα ή ήπειρο, αρκεί η στάση ζωής του χριστιανού να μαρτυρά αυτό που βίωσε. Η ζωή του χριστιανού μέσα στην κοινωνία αποτελεί μαρτυρία όπως την έχει βιώσει στη Θεία Λειτουργία. Αλώστε στις Πράξεις των αποστόλων ο Κύριος δίνει εντολή «Και ἔσεσθε μοι μάρτυρες ἐν τε Ἱερουσαλήμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρεία καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς». (Πραξ 1:8) . Ο χριστιανός με άλλα λόγια θα πρέπει να πει κάτι ουσιαστικό για τη ζωή και το θάνατό του Χριστού, με τη ζωή του ή με το θάνατό του. Με την ζωή του η οποία θα αντανakλά την εμπειρία, το βίωμα της Θείας Λειτουργία ή με το θάνατό του πιστού σφραγίζοντας έτσι και με το αίμα του, ως θυσία, ως μαρτυρία που προστίθεται στη θυσία και το μαρτύριο του δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδας για τη σωτήρια του ανθρώπινου γένους.⁶⁴

Κατά τους πρώτους αιώνες η μαρτυρία αυτή του χριστιανού σφραγιζόταν με το αίμα του, με «μαρτύριον». Πολλοί άλλοι πιστοί μαρτύρησαν εξωτερικά- διαφορετικά, βίωσαν το προσωπικό τους μαρτύριο και έδωσαν την μαρτυρία τους στη κοινωνία με

⁶³ Αν. Γιαννουλάτος, *Τρομοκρατικές Ενέργειες*, στο Τρομοκρατία και πολιτισμός, Αν. Γιαννουλάτος, Αθαν. Παπαθανασίου, Σταύρος Φωτίου, Επιμ. Σταύρος Φωτίου, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2013, σελ.37,38.

⁶⁴ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, *Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού*, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2015, σελ. 192.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

άλλους τρόπους. Οι μοναχοί βίωσαν το μαρτύριο της άσκησης μέσα στην έρημο με την πάλη τους ενάντια στις διαβολικές παρορμήσεις, με την φτώχεια ως συμμετοχή στο μαρτύριο της φτώχειας του κόσμου, με την οσιακή ζωή τους. Ακόμα και τον 19^ο και 20^ο αιώνα, σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, η προσπάθεια της μεταφοράς του μηνύματος της Θείας Λειτουργίας σε κοινωνίες εχθρικά διακείμενες, όπως έπραξε ο Ρώσος π. Νικόλαος Κασάτκιν (13/8/1836 – 16/2/1912) στην Ιαπωνία, αποτελεί την μαρτυρία της πίστης και της εφαρμογής της εντολής του Χριστού. Η μαρτυρία στη σύγχρονη εποχή λαμβάνει νέες, απρόσμενες ίσως μορφές, μέσα από τους αγώνες για κοινωνική δικαιοσύνη, ισότητα, ειρήνη, ενότητα μέσα όμως από τον σεβασμό της ετερότητας του άλλου χωρίς εθνικιστικές ή φυλετικές ιδεοληψίες.⁶⁵ Σε προσωπικό επίπεδο ο κάθε ένας από εμάς θα κληθεί κάποια ημέρα να βιώσει το μαρτύριο του και να σηκώσει το σταυρό του, με πόνο, κούραση αλλά με την προοπτική της δυναμικής ελπίδας, της Βασιλείας του Θεού της οποίας πρόγευση αποτελεί η Θεία Λειτουργία.⁶⁶

---

⁶⁵ Ελ. Πιπέρα, Η ιεραποστολική θεολογία του Αρχιεπισκόπου Τιράνων Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας Αναστάσιου (Γιαννουλάτου) και η μαρτυρία της στον σύγχρονο κόσμο, Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π, Πάτρα 2014, Σελ 57.

⁶⁶ Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2015, σελ. 192. • Α. Γιαννουλάτος Αρχ. Τιράνων, Έως εσχάτου της γης, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2013, σελ. 231-237.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η «ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ» ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

1. Στην Αφρική, εκπαίδευση και καθοδήγηση των χριστιανών.

Κατά το 1961 η ανάπτυξη του τεχνικού πολιτισμού, η δημιουργία μεγάλων αστικών κέντρων και η μετακίνηση των πληθυσμών αποτέλεσαν το ισχυρό πλήγμα στις γηγενείς θρησκευτικές πεποιθήσεις των Αφρικανών των οποίων η θρησκευτική ζωή ήταν και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις φυσικές δυνάμεις και το φυσικό περιβάλλον. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η εξάπλωση του χριστιανισμού τελικά ήταν ευκολότερη από ότι φάνταζε. Η σύνδεση του χριστιανισμού με την αρνητική εικόνα του ανθρώπου ο οποίος, μετά το κήρυγμα αγάπης και ελευθέριας, φρόντισε με το δουλεμπόριο να την αμαυρώσει αφορά τους δυτικούς ιεραπόστολους. Η ανάπτυξη εργατικής τάξης και η διάδοση κομμουνιστικών ιδεολογιών, είναι γεγονός το οποίο όμως δεν επηρέασε ιδιαίτερα την εξάπλωση του χριστιανισμού. Η ηθική του Ισλάμ και η αποδοχή θεσμών, όπως της πολυγαμίας⁶⁷, η οποία υπάρχει αιώνες στην Αφρική, βοηθούν ελάχιστα στην εξάπλωσή του. Η βαθιά θρησκευτικότητα του Αφρικανού τον οδηγεί σε ορισμένες μεσσιανικές κινήσεις και προσπάθειες ανεξαρτησίας, ανδρώνονται κινήματα εθνικοαπελευθερωτικά, ιδρύοντας ανεξάρτητες αφρικανικές εκκλησίες και δίπλα σε όλα αυτά, στην αρχή δειλά αλλά σταθερά και στο πέρασμα του χρόνου καλπάζοντας, σαρκώνεται ο Χριστός με βάση την αφρικανική πραγματικότητα, σε όλο και περισσότερες πόλεις, χωριά, φυλές.⁶⁸

Η αδράνεια και ο δισταγμός ανάληψης πρωτοβουλιών της ορθοδοξίας σχετικά με την διάδοση του ευαγγελίου στην Αφρικανική ήπειρο αποτελεί όχι μόνο αμέλεια αλλά αμαρτία όπως αναφέρει ο αρχιμανδρίτης Αναστάσιος το 1971.⁶⁹ Αυτό οφείλεται άλλοτε στην υποτίμηση που οδηγεί στην αδιαφορία των ντόπιων αντιλήψεων σχετικά με τον κόσμο και άλλοτε στην άκριτη διαφοροποίηση σε σχέση με αυτές τις κοσμοθεωρίες, με αποτέλεσμα μια υπεροπτική στάση, όπως είχαν οι δυτικοί ιεραπόστολοι. Η αδράνεια και ο δισταγμός μεγαλώνουν λόγω της πολυμορφίας της γεωγραφίας, της οργάνωσης σε φυλές, με διαφορετικές θεολογικές αντιλήψεις και κυρίως γλώσσες, ήθη και έθιμα. Γεννάται λοιπόν το ερώτημα εάν έχουμε προσφέρει

⁶⁷ Αθ. Παπαθανασίου, Πες το στον άνεμο, μελέτες για το ειδύλλιο Μαύρης Αφρικής και Χριστιανισμού, Εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2022, σελ.149.

⁶⁸ Α. Γιαννουλάτος Αρχιμ., Το θρησκευτικό πρόβλημα στην Αφρική Εκδ. Πορευθέντες, Αθήνα 1971, σελ. 7-21.

⁶⁹ Ο.π. σελ. 29.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

στους ανθρώπους, που πρεσβεύουν αυτές τις αντιλήψεις σχετικά με τον κόσμο, ό,τι καλύτερο διαθέτουμε. Γεννάται το ερώτημα αν έχουμε κάνει προσιτή την πείρα της ζωής των είκοσι αιώνων της εκκλησίας σε αυτούς. Γεννάται το ερώτημα μήπως έχει απλά μεταφερθεί ένας ηθικολογικός τύπος Χριστιανισμού. Γεννάται το ερώτημα εάν το μήνυμα της κάθε Θείας Λειτουργίας στην αφρικανική ήπειρο έγινε γνωστό σε όλη την κοινότητα, το χωριό, την πόλη ή την χώρα.⁷⁰

Με βάση την προτροπή του Χριστού «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα έθνη» στις 5/6/1964 ξεκίνησε ο π. Αναστάσιος από την Καμπάλα της Ουγκάντας μαζί με τον π. Θεόδωρο Νανκούμα, ντόπιο ιερέα από την Καμπάλα της Ουγκάντα, για να βαπτίσει 70 νέους Αφρικανούς στο Μπουγίομπε. Είχαν κατηχηθεί για έναν περίπου χρόνο από τον Παύλο Μπουντάλα και μερικά μέλη της φυλής. Ο ίδιος είχε εκπαιδεύσει αυτά τα μέλη, μέσα από ένα πρόχειρο σχολείο κατηχητών, μεταφράζοντας μερικές βασικές προσευχές και κανόνες ζωής. Όταν έφτασαν τελέσθηκε η βάπτισή στο ποταμό, η Θεία Λειτουργία σε ένα αχυρένιο σχολείο και ο γάμος 6 ζευγαριών. Όπως αναφέρει ο Μακαριότατος αν και το φράγμα της γλώσσας υπάρχει, όλοι παρακολουθούσαν σιωπηλοί, ακίνητοι με μια παράξενη κατάνυξη. Αυτή ήταν η αρχή, το σημαντικότερο βήμα έγινε. Χρειάζονταν όμως συνεχομένη στήριξη και εκπαίδευση, χρειάζονταν μεταφράσεις στη γλώσσα τους.⁷¹

Μετά από λίγες ημέρες το ταξίδι συνεχίστηκε μαζί με τον π. Οβαδία Μπασαγιακιτάλο και επισκέφθηκαν πυρήνες στην Δυτική Κένυα. Ο σκοπός της επίσκεψης ήταν η επικοινωνία και συναναστροφή με τον ντόπιο, η ανταλλαγή απόψεων, η γνώση της τοπικής ορθόδοξης εκκλησιαστικής ιστορίας, η ενημέρωση για τον αγώνα που έκαναν όλοι για την γνώση και την πίστη και φυσικά η τέλεση της Θείας Λειτουργίας.⁷²

Τρίτος μεγάλος σταθμός η επαφή με τους ορθοδόξους Κικούγιου στην Κεντρική Κένυα. Η τέλεση της Θείας Λειτουργίας πραγματοποιήθηκε και ακολουθήσαν οι βαπτίσεις. Σύσσωμο το εκκλησίασμα απαντούσε στις εκφωνήσεις στην δική τους γλώσσα και με υποδειγματική τάξη και σεβασμό προσήλθαν να κοινωνήσουν το Σώμα και το Αίμα του Χριστού. Για άλλη μια φορά η ακολουθία διαβάστηκε από τις

⁷⁰ Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τιράνων, Στην Αφρική, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2010 σελ. 77-82.

⁷¹ Ο.π. σελ 121-127. • Περιοδικό Πορευθέντες τχ 25, τ. 7 1965. • Ν. Μπαστέα– Μ. Προβατάς., Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 81,86.

⁷² Ο.π. σελ 129-136.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας. χειρόγραφες φυλλάδες που έχει κάθε ιερέας με μεταφρασμένη τη Θεία Λειτουργία στην τοπική τους διάλεκτο.

Και στις τρεις ποιμαντικές, εκπαιδευτικές, λειτουργικές επισκέψεις στην Αφρικανική ήπειρο, κατά το πρώτο του ταξίδι, ο π. Αναστάσιος συνοδευόταν από ντόπιους ιερείς. Δεν μιλούσε την γλώσσα αλλά πάντα προσπαθούσε να μάθει κάποιες λέξεις για να επικοινωνήσει, ως συμπλήρωμα στην αγγλική. Αναμφισβήτητη η Θεία Λειτουργία σε πνευματικό επίπεδο ξεπερνά τα εμπόδια της επικοινωνίας, όμως η ανάγκη της εκπαίδευσης τόσο του ποιμνίου όσο και των ιερέων απαιτούν την γνώση της τοπικής γλώσσας.

Η γνώση είναι δύναμη. Και η γνώση έχει, ή πρέπει να έχει διττή στόχευση, δεν αφορά μόνο τους ντόπιους, πιστούς και ιερείς, αλλά και όλη την χριστιανοσύνη. Η σημασία και η δύναμη της γνώσης η οποία είναι αποτέλεσμα της δίψας για μάθηση καταγράφεται στην συνομιλία του π. Αναστασίου με τον Τζων Κόι, ευρωπαϊού εμπόρου που ζει δεκαετίες στην Αφρική, στις 22/6/64. Απαντώντας στην ερώτηση του πατρός σχετικά με το τι του έκανε εντύπωση από την Ορθόδοξη Εκκλησία είπε: «...Βρήκα ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι η αληθινή Εκκλησία. Οι δώδεκα απόστολοι πέθαναν σ' αυτή την Εκκλησία .... Οι άλλοι [Προτεστάντες, Ρωμαιοκαθολικοί κτλ.] δεν έκαναν λόγο για παρόμοιες θεολογικές απόψεις αλλά μόνο για δυσαρέσκεια και δυσπιστία...». ⁷³

Η εκπαίδευση λοιπόν φέρνει καρπούς και ο σημαντικότερος είναι η ανάπτυξη και η οργάνωση, των τοπικών ορθόδοξων εκκλησιών, κάτω από την διοίκηση του Πατριαρχείου Αλεξάνδρειας. Όταν υπάρχει το πνευματικό και θεολογικό υπόβαθρο από τους ντόπιους ιερείς σταδιακά μεταφέρεται και στους πιστούς γιατί ο ντόπιος ιερέας ή ιεροκήρυκας του Ευαγγελίου γίνεται δεκτός πολύ πιο ευκολά από ότι ένας ξένος. Ο ντόπιος γνωρίζει τις τοπικές παραδόσεις, τις τοπικές θρησκείες, τα ήθη και τα έθιμα και προσεγγίζει τον συνάνθρωπο του, πάντα με βάση την ορθόδοξη αλήθεια, ευκολότερα. Μεταφέρει το αναστάσιμο μήνυμα ευκολότερα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο π. Οβαδίας Μπασαγιακιτάλο ο οποίος το 1955 έφτασε στη Νυάτζα για να βοηθήσει και να καθοδηγήσει τους ορθόδοξους πυρήνες της περιοχής. Σκοπός του ήταν η διδασκαλία της Αγίας Γραφής, η εκκλησιαστική ιστορία και η ορθόδοξη λατρεία γιατί «έκαναν ό,τι ήθελαν χωρίς να έχουν ορθόδοξη συνείδηση». Παρά τις δυσκολίες ο π. Οβαδίας Μπασαγιακιτάλο περιόδευε στην επαρχία τρεις με

---

⁷³ Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τιράνων, Στην Αφρική, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2010 σελ.133.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

τέσσερεις φορές το χρόνο, με ποδήλατο, για την οργάνωση και κατήχηση των ορθόδοξων κοινοτήτων. Σύντομα η προσπάθεια έφερε αποτελέσματα. Αρχίσαν να συγκεντρώνονται άνθρωποι από διαφορετικές κατευθύνσεις, οπαδοί της παραδοσιακής αφρικανικής θρησκείας, αλλά και οπαδοί άλλων θρησκειών. Αποκορύφωμα της προσπάθειας ήταν η αναγνώριση από τις αρχές της Κένυας στις 13/12/1956 της «Ελληνορθόδοξης Αφρικανικής Εκκλησίας» η οποία το 1958 είχε 119 ενορίες.⁷⁴

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1961, χειροτονήθηκαν από τον Μητροπολίτη Ειρηνοπόλεως Νικόλαο δυο ιερείς το 1694 άλλοι τρεις, από διάφορες φυλές (Μπαλούχια, Νάντι). Όλοι αυτοί, όπως αναφέρει ο π. Οβαδίας, «όταν ήρθαν κοντά [του] για πρώτη φορά δεν είχαν ενδιαφέρον για την αλήθεια αλλά για τα χρήματα. Όταν συνδέθηκαν με την Ορθόδοξη Εκκλησία βρήκαν την αλήθεια. Τώρα, ενώ άλλες ιεραποστολές τους καλούν κοντά τους προσφέροντας χρήματα, δεν εγκαταλείπουν την ορθοδοξία».⁷⁵

Η μεταμορφωτική δύναμη της Θείας Λειτουργίας, το μήνυμα αγάπης και αλληλεγγύης προς τον συνάνθρωπο είναι αυτό που ενώνει όλους τους χριστιανούς κατά την προσέλευση τους στο Άγιο Ποτήριο. Στην Αφρική η ορθόδοξη ιεραποστολή συντελείται με μια αρμονική συνεργασία ορθόδοξων διαφορετικής εθνικής καταγωγής, φύλου και ηλικίας. Έλληνες, Αμερικάνοι, Φιλανδοί, Κύπριοι, και φυσικά γηγενείς αφρικανοί. Όλοι μαζί μεταφέρουν τα μηνύματα που δέχονται με την συμμετοχή τους στη Θεία Λειτουργία σε κάθε χωριό στην «μαύρη ήπειρο» προσπαθώντας να κάνουν πράξη την ευαγγελική εντολή «Πορευθέντες...», να διαδώσουν το σωτηριολογικό μήνυμα της Ανάστασης και να κάνουν κοινωνούς της χριστιανικής αλήθειας όσους το επιθυμούν. Ταυτόχρονα όλα αυτά τα χρόνια σε κάθε ευκαιρία καταβάλλεται προσπάθεια να καλλιεργηθεί η βεβαιότητα ότι δεν αποτελεί κάθε ενορία, κάθε φυλή, μια απομονωμένη εκκλησιαστική κοινότητα αλλά μέλος του σώματος της μιας «αγίας, καθολικής και αποστολικής εκκλησίας» με κεφαλή τον Χριστό.⁷⁶

Η δεύτερη στόχευση σχετικά με την εκπαίδευση και την γνώση δεν αφορά τους ντόπιους αλλά όλους όσους επιθυμούν να διδάξουν το λόγο του Τριαδικού Θεού στην Αφρικανική ήπειρο. Ο αρχιμανδρίτης Αναστάσιος Γιαννουλάτος επιστρέφοντας από

⁷⁴ Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τιράνων, Στην Αφρική, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2010. σελ 134.

⁷⁵ Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τιράνων, Στην Αφρική, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2010 σελ.134-135.

⁷⁶ Ο.π. σελ 397-403,413.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

την πρώτη του ιεραποστολική προσπάθεια στην Αφρική και αφού είχε ζήσει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ένας ιεραπόστολος, δεν αφήνει τον χρόνο να πάει χαμένος. Τα προβλήματα υγείας του ήταν απαγορευτικά για να επιστρέψει στην Αφρική έτσι άνοιξε έναν νέο δρόμο, αρχίζοντας μεταπτυχιακές σπουδές στην θρησκευσιολογία. Ξεκινώντας από το Αμβούργο και συνεχίζοντας στο Μαρβούργο παρακολούθησε για οκτώ εξάμηνα παραδόσεις και σεμινάρια θρησκευσιολογίας. Αργότερα μεταπήδησε στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης όπου μελέτησε το φαινόμενο της Αφρικανικής «πνευματοληψίας», έμαθε ξένες γλώσσες και δυο αφρικανικές διαλέκτους (γκάλα και σουαχίλι) και εκπόνησε την διδακτορική του διατριβή «Τα πνεύματα Mbandwa και τα πλαίσια της λατρείας των, θρησκευσιολογική διερεύνησις πλευρών της αφρικανικής Θρησκείας εν Δυτ. Ουγκάντα.». Το 1971 προχώρησε στη συγγραφή νέου πονήματος με θέμα τα Αφρικανικά θρησκευτικά μορφώματα «« κύριος της Λαμπρότητος» ο Θεός των παρά το όρος Κένυα φυλών». Σε αυτό καταγράφει και αναλύει τη θρησκευτική ζωή φυλών της Κένυας (Γεκόγιο Μέρου, Γκάν'ντα κτλ).⁷⁷

Το 1972 ο Αρχιμανδρίτης Αναστάσιος εκδίδει το πόνημα του «Αδιαφορία για την ιεραποστολή σημαίνει άρνησι της Ορθοδοξίας» και συνδέει την Θεία Ευχαριστία με την Ορθόδοξη Ιεραποστολή. Συνδέει την «βρώση» του Σώματος του Κυρίου με το «αποστέλειν», την Θεία Ευχαριστία με την Ιεραποστολή, με βάση τα χωρεία από το Ευαγγέλιο του Ευαγγελιστή Ιωάννη (Ιω.στ' 53,56-57). Δεν μπορούμε να ζήσουμε μια γνήσια πνευματική ζωή και να λατρεύουμε τον Χριστό αληθινά εάν μέσα μας δεν καίει αδιάκοπα ο πόθος για την σωτήρια του σύμπαντος κόσμου η οποία μεταφράζεται σε πράξη.⁷⁸

Με πολυεπίπεδες πράξεις καταγράφει τις απόψεις και την έρευνά του τα οποία εμπεριέχονται στα βιβλία του. Συνεχίζει την συγγραφή βιβλίων για να προσθέσει γνώση και εμπειρία σε όποιον το επιθυμεί σχετικά με τα θρησκευτά της Αφρικής, κάνοντας κοινωνούς των εμπειριών και των γνώσεων του όλους τους ανθρώπους, ανοίγοντας ένα παράθυρο για να γνωρίσει όλος ο κόσμος την Αφρική, τις παραδόσεις

---

⁷⁷ Ν. Μπαστέα– Μ. Προβατάς., Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ.90-91. • Α. Γιαννουλάτος Αρχιμανδρ, Τα πνεύματα Mbandwa και τα πλαίσια της λατρείας των, θρησκευσιολογική διερεύνησις πλευρών της αφρικανικής Θρησκείας εν Δυτ. Ουγκάντα, Διατριβή επί διδακτορία υποβληθείσα εις την Θεολογικήν Σχολήν του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1970, σελ.19. • Α. Γιαννουλάτος Επισκ Ανδρούσης, «Κύριος της Λαμπρότητος» ο Θεός των παρά το όρος Κένυα φυλών, Εκδ Πορευθέντες, Αθήνα 1971, σελ.9.

⁷⁸ Α. Γιαννουλάτος Αρχιμανδρίτης, Αδιαφορία για την Ιεραποστολή σημαίνει άρνηση της Ορθοδοξίας, Εκδ. Γραφείο Εξωτερικής Ιεραποστολής Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1972, σελ. 19-21.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

της και τα θρησκευτά της. Το 1973 εκπονεί μια θρησκευτολογική έρευνα με τίτλο «Μορφαί αφρικανικού Τελετουργικού» στην οποία επιχειρεί να παρουσιάσει δειγματοληπτικά το αφρικανικό τελετουργικό ορισμένων φυλών στην περιοχή των μεγάλων λιμνών. Το 1975 ως Επίσκοπος Ανδρούσης εκδίδει θρησκευτολογική μελέτη με τίτλο «Ρουχάνγκα ο Δημιουργός» με θέμα τον Θεό Δημιουργό όπως προσεγγίζεται στις φυλές Banyoro, Banyankore και Batoro.⁷⁹ (73)

Από την στιγμή κατά την οποία μέσα από τη Θεία Λειτουργία είναι δυνατή η μεταμόρφωση του σύμπαντος κόσμου, από τη στιγμή κατά την οποία το «γραφείο μας θα γίνει το θυσιαστήριό μας» όπως έχει δηλώσει ο Μακαριότατος, για να μεταμορφωθεί η αφρικανική κοινωνία σε κοινωνία αγάπης το τεράστιο συγγραφικό έργο του Μακαριωτάτου είναι μια προσφορά για την μεταμόρφωση του κόσμου. Συμβάλει στην καλλιέργεια των ψυχών και του πνεύματος, συμβάλει στην διάδοση του ευαγγελίου σε όλο τον κόσμο, συμβάλει στην γνώση. Όλη του η ζωή είναι μια πράξη αγάπης, αυταπάρνησης, θυσίας και προσφοράς.

Έτερο επίπεδο πράξεων του Αρχιμανδρίτη ή επισκόπου Ανδρούσης κ. Αναστασίου είναι η συχνή κατά περιόδους, ποιμαντική επίσκεψη, για πολλά έτη (1964-1990), η επιτόπια έρευνα και διδασκαλία στην Αφρική, η οποία αποτελεί άλλοτε αφετηρία και άλλοτε σκοπό, για την συγγραφική του προσπάθεια και προσφορά. Η τέλεση της Θείας λειτουργίας και η μεταφορά του μηνύματος της Βασιλείας του Θεού στην κάθε φυλή που επισκέπτεται αποτελεί πρωταρχικό στόχο. Μέσα από την Θεία Λειτουργία έχουν την δυνατότητα οι πιστοί να μεταμορφώσουν το βίο τους. Το μήνυμα της αγάπης, της αλληλεγγύης, της ειρήνης, της θυσίας και της σωτηρίας μπορεί να πραγματοποιηθεί στη ζωή τους. Είναι η πραγμάτωση της ρήσης «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» όχι απλά στο σπίτι του, στην ενορία ή στην πόλη αλλά σε κάθε ήπειρο, σε όλους τους λαούς με διαφορετική θεολογική κουλτούρα.⁸⁰

Ο πολυετής δρόμος προσφοράς και μεταφοράς του ευαγγελικού μηνύματος, του μηνύματος της Ανάστασης προς τους αφρικανούς αδελφούς των τοπικών εκκλησιαστικών κοινοτήτων, έκλεισε το 1990-91 ενώ βρισκόταν στο Ναϊρόμπι και δέχτηκε το τηλεφώνημα από τον αρχιγραμματεύων της Αγίας και Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου ο οποίος του ανακοίνωσε την εκλογή του ως

⁷⁹ Α. Γιαννουλάτος Επισκ. Ανδρούσης, Ρουχάν'γκα ο Δημιουργός, Εκδ. Πορευθέντες, Αθήνα 1975, σελ. 9-10.

⁸⁰ Α. Γιαννουλάτος Επισκ Ανδρούσης, Μορφαί αφρικανικού Τελετουργικού, Εκδ. Πορευθέντες, Αθήνα 1973, σελ. 9.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Πατριαρχικού Έξαρχου στην Αλβανία. Με νέα καθήκοντα καλείται να μεταφέρει το μήνυμα της Ανάστασης στο δοκιμαζόμενο λαό της Αλβανίας.⁸¹

2. Στην Αλβανία, σχέση με άλλες θρησκευτικές κοινότητες, αλληλεγγύη στους πρόσφυγες του Κοσόβου, προσφορά στους Μουσουλμάνους, έργα κοινής ωφέλειας.

Στις 16/7/1991 ο Πατριαρχικός Έξαρχος Επίσκοπος Ανδρούσης Αναστάσιος έφθασε αεροπορικώς στην Αλβανία μαζί με τον καθηγητή ιατρικής Γεώργιο Παπαζάχο και τον Αρβανίτη π. Γεώργιο Λεονάρδο. Αν και δεν γνώριζε την αλβανική, αναφώνησε, κρατώντας αναμμένο κερί, «Krishti u Ngjall!» (Χριστός Ανέστη!). Αυτός ήταν ο σκοπός του, με αυτό το σύνθημα πορεύθηκε για την επανίδρυση και την ανοικοδόμηση της ορθόδοξης αυτοκέφαλης Αλβανικής Εκκλησίας.⁸²

Το μήνυμα της Ανάστασης το οποίο ζουν οι χριστιανοί σε κάθε λειτουργία και η μεταφορά αυτού του μηνύματος σε κάθε πτυχή της ζωής μας είναι τρόπος ζωής για την Αρχιεπίσκοπο Τυράνων κ. Αναστάσιο και δεν αφορά μόνο την ορθόδοξη Εκκλησία και τους πιστούς. Στην «ερειπωμένη» αλβανική εκκλησία, η οποία έχει ανάγκη ανάστασης, προστίθενται και οι σχέσεις με τις υπάρχουσες και πολύ διαδεδομένες θρησκευτικές κοινότητες για να υπάρξει ειρήνη και συναλληλία.

Η Εκκλησία της Αλβανίας δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ειρηνική συνύπαρξη, προσεγγίζοντας συγχρόνως τις προϋποθέσεις της θρησκευτικής ανοχής και τα αίτια της μισαλλοδοξίας. Ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος ειδικότερα επισημαίνει: «Η μισαλλοδοξία ανάμεσα στις συνυπάρχουσες θρησκευτικές κοινότητες μπορεί να εδραιωθεί με σπόρους θρησκευτικού τύπου (π.χ. ακραίο φονταμενταλισμό) ή με μη θρησκευτικού τύπου (π.χ. πολιτικοί, εθνικιστικοί, ψυχολογικοί ή εγωιστικοί παράγοντες)... η ειρηνική συνύπαρξη θρησκευτικών κοινοτήτων μπορεί επίσης να προκύψει από δύο αντίθετα σημεία εκκίνησης: αδιαφορία για τη θρησκευτική εμπειρία, ή συνειδητή εμπειρία της εσωτερικής ουσίας της θρησκείας, όπως απεικονίζεται στη ζωή πολλών διακεκριμένων προσωπικοτήτων όλων των θρησκειών». Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, η θρησκευτική ανοχή και η μισαλλοδοξία σχετίζονται άμεσα με πολλούς παράγοντες. Οι εκδηλώσεις ανοχής και μισαλλοδοξίας στο παρελθόν αποτελούν μέρος ενός πολύπλοκου συνόλου

⁸¹ Ν. Μπαστέα– Μ. Προβατάς., Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 133 • Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τυράνων, Στην Αφρική, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2010 σελ.441.

⁸² Ν. Μπαστέα– Μ. Προβατάς., Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 133. • Παπαζάχος Γ., «Η πρώτη επίσκεψη στην Αλβανία του Πατριαρχικού Έξαρχου κ.κ. Αναστασίου», στο Πορευθέντες..., Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ 549.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

κοινωνικοπολιτικών παραγόντων και ως εκ τούτου οι δείκτες του παρελθόντος δεν είναι απαραίτητα εφαρμόσιμοι στο τρέχον παράδειγμα. Βλέπουμε μια γενική συνύπαρξη θρησκειών στην Αλβανία, καθόσον ο κομμουνισμός σχετίζεται συχνά με «αδιαφορία». Υπάρχει ακόμη μια πλειονότητα του πληθυσμού που θεωρεί τη θρησκεία ως δευτερεύοντα παράγοντα στην ύπαρξή τους. Αυτή η θέση προσφέρεται εύκολα για μια μη παρεμβατική στάση (*laissez faire*), που τυπικά εκφράζεται με τη φράση «έχουμε έναν Θεό». Δυστυχώς, αυτή η μορφή θρησκευτικής ανοχής είναι εύθραυστη. Δεν βασίζεται σε μια σταθερή πεποίθηση, αλλά σε μια έλλειψη ενδιαφέροντος και συμμετοχής. Αυτή η ανοχή αφήνει τη δυνατότητα να εξελίσσεται η μισαλλοδοξία ως μια πολύ πραγματική απειλή, καθώς οι σπόροι της μισαλλοδοξίας που αναβλύζουν από θρησκευτικές και από μη θρησκευτικές πηγές μπορούν να σπέρνονται σε αυτή την περιοχή χωρίς έντονες αντιδράσεις. Αντίθετα, εάν η θρησκευτική συνύπαρξη βασίζεται στη «συνειδητή εμπειρία της εσωτερικής ουσίας της θρησκείας», στις καρδιές των ανθρώπων θα υπάρχει μια καλλιεργημένη αντίληψη και πεποίθηση που επιτρέπει τη διασπορά του μίσους. Επομένως, παρατηρούμε ότι ο αγώνας για την αύξηση του Χριστιανισμού στην Αλβανία συνεπάγεται έναν αγώνα που οδηγεί τη χώρα να ενισχύσει την ανθεκτικότητα της στον εξτρεμισμό και τον φονταμενταλισμό, διότι «Τό νηφάλιο χριστιανικό πνεύμα εξασφαλίζει τόν ειλικρινή σεβασμό στήν άξια τοῦ κάθε ἀνθρώπινου προσώπου καί λαοῦ. Τό ζητούμενο δέν εἶναι νά ἀποσιωπήσουμε τή χριστιανική μας παράδοση, ἀλλά νά βιώσουμε αὐθεντικά τήν οὐσία της, τονίζοντας κατ' ἐξοχήν τίς ἀξίες τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀγάπης» όπως έχει πει ο Μακαριότατος.⁸³

Αυτό το «νηφάλιο χριστιανικό πνεύμα» το οποίο επικαλείται ο Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας φροντίζει να το καλλιεργεί σε κάθε Θεία Λειτουργία και ιδιαίτερα σε αυτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα. Η πρόγευση των εσχάτων σε κάθε λειτουργία και η μεταμορφωτική της δύναμη στις καρδιές και στη ζωή των πιστών, αποτελούν το ιδανικό χώρο ώστε μέσα από το κήρυγμα-μήνυμα να ενισχυθεί η προσπάθεια για αλλαγή του τρόπου ζωής και συνύπαρξης μέσα στην εκάστοτε αλβανική κοινωνία. Στην Θεία Λειτουργία των Χριστουγέννων του 1992 αποκαλύπτει τον τρόπο για την «υπέρβαση των αδιεξόδων» και δεν είναι άλλος από τον ίδιο τον Ιησού Χριστό οποίος αποτελεί την ελπίδα, την χαρά, την ισχύ, τη «θύρα»

---

⁸³ Στ. π Ρίτσι., Μετάδοση του Ευαγγελίου στην πολυθρησκευτική κοινωνία της Αλβανίας και η αναμετάδοση του στην Οικουμένη, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2021, σελ 184-185.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

που διανοίγει περάσματα σε κλειστούς τοίχους των πάσης φύσεως προβλημάτων, προβλήματα όπως αυτά τα οποία αντιμετώπισε ο Αρχιεπίσκοπος από την πρώτη στιγμή της εκλογής του, προβλήματα τα οποία θα αντιμετωπίζουν και οι πιστοί από την στιγμή που για δεκαετίες η ορθοδοξία στην Αλβανία ήταν υπό διωγμό.⁸⁴

Το 1993 μέσα από το κήρυγμα των Χριστουγέννων διδάσκει στο εκκλησίασμα τί είναι ο άνθρωπος, τα δικαιώματα και τις δυνατότητές του. Η γέννηση του Χριστού και η πρόσληψη και της ανθρώπινης φύσης έχει προσδώσει ασύλληπτη αξία στο ανθρώπινο πρόσωπο. Ο τρόπος που έζησε ο Χριστός, τη φτώχεια, την ταπείνωση, την αξιοπρέπεια, την ξενιτιά, αποτελούν γεγονότα που μας οδηγούν να μην ξεχνάμε την αξία που έχει κάθε ανθρώπινο, την συμπόνια που αξίζει κάθε φτωχός, την αξία της ταπεινότητας και του σεβασμού των ξένων.⁸⁵

Το 1994 τόσο στο Πασχαλινό⁸⁶ όσο και στο Χριστουγεννιάτικο μήνυμά του ο Αρχιεπίσκοπος αναφέρεται στην εξουδετέρωση του φόβου όχι μόνο του θανάτου, ο οποίος δεν υπάρχει λόγω της Ανάστασης του Χριστού, αλλά και του φόβου της καθημερινότητας. Η προσδοκία της ειρηνικής συνύπαρξης βοηθά στην αντιμετώπιση του φόβου, στην μεταστροφή της κοινωνίας από κοινωνία εχθρική σε κοινωνία ειρήνης, αυτό άλλωστε ευχόμαστε σε κάθε θεία λειτουργία: «Ειρήνη υμιν», στις ψυχές, στη ζωή, στην οικογένεια, στην κοινωνία που ζούμε. Το 1997 το κήρυγμα του αναφέρεται στους «ξένους» με αφορμή τόσο την απόρριψη και τον διωγμό Του από τους «δικούς» Του, από τους ομοεθνείς Του, όσο και την μετοίκιση του Χριστού στην Αίγυπτο. Τονίζει με βάση το ευαγγέλιο του Ματθαίου την ανάγκη στήριξης του κάθε ξένου συνανθρώπου μας χωρίς διακρίσεις. (Ματθ, 25:35).⁸⁷

Σε κάθε ευκαιρία, πάντα με βάση τη Θεία Λειτουργία και ιδιαίτερα των Χριστουγέννων και του Πάσχα, ο Αρχιεπίσκοπος Τυράνων σμιλεύει τις ψυχές των πιστών για μια κοινωνία εσχατολογική. Μια κοινωνία αγάπης, η οποία θα ατενίζει την Βασιλεία του Θεού από τώρα και αυτό «περνά» μέσα από την συνύπαρξη των ανθρώπων, από την εφαρμογή στην ζωή μας όσων βιώνουμε και προσδοκούμε από την συμμετοχή μας στη Θεία Λειτουργία.

---

⁸⁴ Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τυράνων, Θεός έφανερώθη έν σαρκί ..., Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2006, σελ. 22,23.

⁸⁵ Ο.π. σελ,32.

⁸⁶ Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τυράνων, Νύν πάντα πεπλήρωται φωτός, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2007, σελ. 46.

⁸⁷ Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τυράνων, Θεός έφανερώθη έν σαρκί ..., Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2006, σελ. 39-45, 71-79.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Στην πολυθρησκευτική αλβανική πραγματικότητα και την εκκοσμικευμένη κοινωνία της, η Ορθόδοξη Εκκλησία πρωτοστάτησε στην προσπάθεια συνύπαρξης των διαφόρων θρησκευτικών κοινοτήτων και όσων αυτοπροσδιορίζονται ως άθεοι ή αγνωστικιστές. Σε αυτό συνέβαλλαν μια σειρά από ενέργειες. Η ίδρυση της διομολογιακής «Βιβλικής Εταιρείας της Αλβανίας» και η έκδοση βιβλικών κείμενων στην αλβανική γλώσσα πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας κ. Αναστασίου. Έτι περεταίρω συνέβαλε στην αρμονική συνύπαρξη ορθόδοξων και ρωμαιοκαθολικών, έπειτα από ειδικές παρεμβάσεις, η αποφυγή επανεγκαθίδρυσης της ουνίας. Τρίτη, αλλά όχι τελευταία ενέργεια, η οποία υπήρξε καθοριστική για την συνεργασία των θρησκευτικών κοινοτήτων, ήταν η δημιουργία του «Διασθρησκευτικού Συμβουλίου της Αλβανίας» στο οποίο μετέχουν οι παραδοσιακές θρησκευτικές κοινότητες της χώρας: οι μουσουλμάνοι (σουνίτες και μπεκτασί), χριστιανοί ορθόδοξοι, ρωμαιοκαθολικοί και προτεστάντες το οποίο είναι μέλος του παγκόσμιου Διαθρησκιακού οργανισμού «Religion for Peace» με έδρα την Νέα Υόρκη.⁸⁸

Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα η εκκλησία της Αλβανίας, με την διαποίμανση το Αρχιεπισκόπου Αναστάσιου, έλαβε την θέση της στον διεκκλησιαστικό χώρο. Σε περιόδους εσωτερικών συγκρούσεων ή εντάσεων με γειτονικές χώρες η ορθόδοξη εκκλησία της Αλβανίας, πιστή στην διδασκαλία του Θεανθρώπου Χριστού, ακολούθησε την καταλλαγή (Κορ. Β', 5:18). Ανέλαβε σοβαρές πρωτοβουλίες για εκτόνωση των κρίσεων, για βοήθεια στους συνανθρώπους μας, για ειρηνική συνεργασία και συμβίωση και αλληλεγγύη στο εσωτερικό και σε όλη την νοτιοανατολική Ευρώπη προσβλέποντας σε ένα όραμα βιβλικό, οικουμενικό, γεμάτο αγάπη και σεβασμό προς κάθε εικόνα του Θεού.⁸⁹

Το 1999 έληξε ο καταστρεπτικός πόλεμος στο Κόσσοβο, όμως άφησε πίσω του χιλιάδες πρόσφυγες. Από την πρώτη στιγμή ο Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας κ. Αναστάσιος, πρόκρινε την ανάληψη πρωτοβουλιών και όχι την εθελότυφλη σιωπή. Με σαφή τρόπο, με ανακοινώσεις στον τύπο, τόσο στην Αλβανία όσο στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες, τόνισε ότι το αντίδοτο στο μίσος είναι η συμφιλίωση, η ειρήνευση, η καταλλαγή και το έπραξε με τον μοναδικό τρόπο που ξέρει και

⁸⁸ Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ 75-76. • Ν. Μπαστέα– Μ. Προβατάς., Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 157-158.

⁸⁹ Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ 76-79.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

χρησιμοποιεί τις σύντομες ρύσεις με βαθύ νόημα: «...το λάδι της θρησκείας δεν πρέπει από καμιά πλευρά να χρησιμοποιείται για να ανάβουν οι συγκρούσεις αλλά για να επουλώνονται οι πληγές και να γαληνεύουν οι καρδιές. (24/6/99)».⁹⁰

Η συμπαράσταση στους πρόσφυγες του Κοσόβου δεν εκφράστηκε μόνο με τα λόγια σε συνεντεύξεις και με τις προσευχές αλλά και με δράσεις, ενέργειες και πράξεις. Σε συνεργασία με άλλους διεθνείς εκκλησιαστικούς φορείς οργανώθηκε ένα ευρύτατο ανθρωπιστικό πρόγραμμα, ύψους δέκα εκατομμύριων δολαρίων, από το οποίο ωφελήθηκαν περισσότεροι από 33.000 πρόσφυγες εκ των οποίων η πλειοψηφία ήταν μουσουλμάνοι. Ο συντονισμός της προσπάθειας πραγματοποιούνταν από τους χώρους της Αρχιεπισκοπής οι οποίοι είχαν παραχωρηθεί για αυτό τον σκοπό. Λειτουργήσαν δυο μεγάλοι καταυλισμοί προσφύγων από το Κοσσυφοπέδιο, ο ένας στο χωριό Ντρόκι και ο άλλος σε ένα γήπεδο στα Τίρανα, οργανώθηκε ιατρείο και μαιευτήριο. Επιπρόσθετα για όσους φιλοξενούνταν σε άλλα μέρη της Αλβανίας διανεμήθηκαν τρόφιμα. Η αγάπη δεν γνωρίζει χρώμα, θρησκεία, οικονομική κατάσταση ή εθνικότητα αρκεί να τους βλέπουμε ως πλάσματα του Τριαδικού Θεού.⁹¹

Την ίδια αγάπη πρόσφερε η Εκκλησία της Αλβανίας, με πρωτεργάτη τον Αρχιεπίσκοπο Αναστάσιο, σε όλη της αλβανική κοινωνία. Με παρεμβάσεις κοινής ωφέλειας το μήνυμα που ευαγγελίστηκε την πρώτη ημέρα που πάτησε το πόδι του ο Αρχιεπίσκοπος στην Αλβανία (Χριστός Ανέστη!) γινόταν πράξη όχι μόνο για τους χριστιανούς αλλά για όλους ανεξαιρέτως. Αν και πολλές φορές η απαρίθμηση έργων προσφοράς θεωρείται κοινότυπη ή ανούσια, στην προκειμένη περίπτωση είναι και επιβεβλημένη και ουσιαστική γιατί ουσιαστική ήταν και είναι η προσφορά της Αλβανικής Εκκλησίας σε όλους τους πολίτες της Αλβανίας και σε όλους τους τομείς του ανθρώπινου βίου. Η ίδρυση 21 νηπιαγωγείων, δημοτικών σχολείων, γυμνασίων, λυκείων και ορφανοτροφείων, η επιδιόρθωση σχολικών κτηρίων, η ίδρυση και συντήρηση Ι.Ι.Ε.Κ. αποτελούν την προσφορά της αγάπης της εκκλησίας σε όλα τα αλβανόπουλα ανεξαρτήτως καταγωγής, στοχεύοντας στο μέλλον.⁹²

---

⁹⁰ Ν. Μπαστέα– Μ. Προβατάς., Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 208-209.

⁹¹ Ν. Μπαστέα– Μ. Προβατάς., Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σελ. 209-210. • Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ. 58-59.

⁹² Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ. 53-55.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Οι αρχαίοι μας πρόγονοι έλεγαν «νους υγιής εν σώματι υγιεί». Στον τομέα της υγείας η Εκκλησία της Αλβανίας ίδρυσε πολυιατρείο, κέντρα υγείας, διαγνωστικό κέντρο, προσφέροντας αφενός την δυνατότητα βελτίωσης της υγείας των κατοίκων αλλά και σημαντικών θέσεων εργασίας. Μέσα από προγράμματα γεωργικής και κτηνοτροφικής επιμόρφωσης συνέβαλε στην ανάπτυξη των αγροτών. Η κατασκευή αγροτικών δρόμων έκανε ευκολότερη την μετακίνηση των πολιτών, η ηλεκτροδότηση χωριών, η κατασκευή παιδικών χαρών και υδραγωγείων βελτίωσαν τις συνθήκες ζωής.⁹³

Το μεγαλύτερο όμως έργο από τα έργα κοινής ωφέλειας είναι η δημιουργία υδροηλεκτρικού εργοστασίου. Μπορεί η αφορμή να ήταν η οικονομική αυτονομία και ανεξαρτησία της Εκκλησίας της Αλβανίας όμως το αποτέλεσμα είναι η συμβολή στην αύξηση των υποδομών και η δυνατότητα να συνεχίσει η Αλβανική Ορθόδοξη Εκκλησία τις πνευματικές, φιλανθρωπικές, εκπαιδευτικές και κοινωνικές της προσπάθειες.⁹⁴

Με την χάρη του Τριαδικού Θεού και μετά από περισσότερα από 32 χρόνια η Αλβανία και οι πολίτες της βιώνουν κάθε ημέρα την Ανάσταση σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής. Γίνεται πράξη η ειρήνη που δέονται σε κάθε Θεία Λειτουργία κλήρος και λαός, βλέπουν ότι η αγάπη του Χριστού δεν έχει όρια και αυτό το ζουν όλοι ανεξαρτήτως θρησκείας. Με τις άοκνες προσπάθειες του Αρχιεπισκόπου Αναστάσιου το μήνυμα της σωτηρίας του ανθρώπου, της μεταμόρφωσης του κόσμου σε έναν κόσμο αγάπης εν Χριστώ, γίνεται πραγματικότητα.

---

⁹³ Ο.π. σελ. 55-59.

⁹⁴ Α. Γιαννουλάτος, Αρχ. Τιράνων, Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016), Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017, σελ. 72-73.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΑΠΗΧΗΣΗ ΤΗΣ Λ. μ. τ. Λ. ΣΤΟΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

Η φράση «Λειτουργία μετά την Λειτουργία» ακούστηκε και αναλύθηκε το 1963 σε κήρυγμα προς τα μέλη της Χριστιανικής Ένωσης Επιστημόνων την Β΄ Κυριακή των Νηστειών από τον π. Αναστάσιο Γιαννουλάτο. Το 1975, στην Διορθόδοξη Διάσκεψη στο Εντζματζίν της Αρμενίας με θέμα «Η ομολογία του Χριστού μέσω της λειτουργικής ζωής της Εκκλησίας σήμερα», ειπώθηκε για πρώτη φορά σε διεθνές ορθόδοξο ακροατήριο η φράση «Λειτουργία μετά την Λειτουργία». Η ανταπόκριση και αποδοχή της εισήγησης του Επισκόπου Αναστασίου υπήρξε μεγάλη και αυτό διαπιστώνεται από το γεγονός ότι ενσωματώθηκε στο κείμενο των πορισμάτων της Διορθόδοξης διάσκεψης.⁹⁵

Το 1977 στο Νέο Βάλαμο της Φιλανδίας στα πλαίσια του Ορθόδοξου Συμποσίου ο π. Ιον Βρία ανέπτυξε περεταίρω τον όρο αυτό, υποστηρίζοντας ότι η μυστηριακή μεταμόρφωση επεκτείνεται και στην κοινωνία την οποία μετασχηματίζει μέσα από την κοινωνική διακονία. Υποστήριξε ότι η Εκκλησία έχει διπλό ρόλο, την λατρεία του Θεού αλλά και την διακονία του πλησίον συνδέοντας την λειτουργική συμμετοχή με την διακονία του συνανθρώπου μας.⁹⁶

Η ίδια αποδοχή υπήρξε όχι μόνο από την ορθόδοξη θεολογική διάνοηση αλλά και από ετερόδοξους. Θεωρήθηκε ότι αποτελεί κατάλληλη και μεστή έκφραση, γεμάτη νοήματα η οποία αποδίδει μια ανάγκη, μια πραγματικότητα και είναι ουσιαστική για την χριστιανική πίστη. Το περιεχόμενο και την εμβάθυνση των νοημάτων που εμπεριέχει η ιδέα της «Λειτουργίας μετά τη Λειτουργία» επεξεργάστηκε περεταίρω μια διορθόδοξη Διάσκεψη το 1978 στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης, η οποία διοργανώθηκε από την Επιτροπή Διεκκλησιαστικής Βοήθειας Προσφύγων και Παγκόσμιας Υπηρεσίας (CICARWS) σε συνεργασία με την «Ορθόδοξη Επιτροπή Εργασίας» του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών (ΠΣΕ).⁹⁷

Η διάσκεψη στην προσπάθεια της να βρει τρόπους οι οποίοι θα βοηθούσαν την Ορθόδοξη Εκκλησία να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των τάσεων του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών και να έχει αποτελεσματικότερη συνεργασία με όλα τα μέλη του, προσπάθησε να δώσει ορθόδοξη ερμηνεία για την διακονία του συνανθρώπου

⁹⁵ Στ. Τσομπανίδης, *Λειτουργία μετά την Λειτουργία*, Διατριβή επί διδακτορία Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1996, σελ 150.

⁹⁶ Ο.π. σελ 149,151.

⁹⁷ Ο.π. σελ 152-153.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

μας. Σε αυτή την προσπάθεια πρωταγωνιστικό ρόλο κατείχε η «λειτουργία μετά την λειτουργία» του Αναστάσιου Γιαννουλάτου αλλά και η διατύπωση του Α. Παπαδερού σχετικά με την «λειτουργική διακονία» υποστηρίζοντας ότι λειτουργία δεν σημαίνει μόνο τη λατρευτική πράξη, αλλά πολύ περισσότερο μια στάση ζωής η οποία έχει προέλευση και βάση την ευχαριστιακή Λειτουργία.⁹⁸

Ερχόμενοι στο όχι και τόσο μακρινό 2016 και στα πορίσματα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθόδοξου Εκκλησίας η οποία έλαβε χώρα στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης 18-26/6/2016 έχει συμπεριληφθεί ως δεύτερο πόρισμα η συνέχιση υπέρ της οικουμένης της «λειτουργία[ς] μετά τη θεία Λειτουργία» δίνοντας μαρτυρία σε όλη την οικουμένη σύμφωνα με την εντολή του Κυρίου πριν την Ανάληψη του.⁹⁹

Ο Αναστάσιος Γιαννουλάτος συνεχώς τονίζει ότι χρειάζεται ενημέρωση και θεολογική κατάρτιση του πληρώματος της εκκλησίας σχετικά με την οικουμενικότητα, την καθολικότητα και την αποστολή της και προσφορά κινήτρου για ευχαριστιακή βίωση της «λειτουργίας μετά την λειτουργία». Αυτό βοηθά την μεταποίηση της ζωής σε λειτουργία, την βίωση της εσωτερικής ειρήνης, της ελπίδας και της χαράς της αναστάσεως στην καθημερινή πραγματικότητα. Η από κοινού εξέταση, έρευνα, ανταλλαγή απόψεων των προβλημάτων του σύγχρονου κόσμου σε συνεργασία με διάφορους επιστήμονες και τεχνολόγους, όπως επίσης και με ποικίλους διεθνείς οργανισμούς που προωθούν την ειρήνη, την ισότητα, την κοινωνική Δικαιοσύνη, την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και συντάσσονται με τα ιδανικά της ανθρωπότητας βοηθούν την επίτευξη της μεταμόρφωσης της κοινωνίας σε κοινωνία εσχάτων.¹⁰⁰

Η γένεση της ρήσης «Λειτουργία μετά την Λειτουργία» αποτελεί σημαντική θεολογική παρέμβαση και οδήγησε την σκέψη των Ορθόδοξων Εκκλησιών στις διασκέψεις του Νέου Βάλαμο (1977), της Κρήτης (1998) και συμπεριλήφθηκε στα πορίσματα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθόδοξου Εκκλησίας το 2016 δίνοντας απαντήσεις σχετικά με την διάσταση της λειτουργίας και της κοινωνικής ευθύνης του χριστιανού και της Εκκλησίας. Σύμφωνα με τον Αρχιεπίσκοπο Αναστάσιο βοήθησε να αμβλυνθούν οι διαφορές μέσα στους κόλπους του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών και προσέδωσε μια νέα πολιτιστική, ιδεολογική

⁹⁸ Στ. Τσομπανίδης, *Λειτουργία μετά την Λειτουργία*, Διατριβή επί διδακτορία Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 153,154.

⁹⁹ Α. Γιαννουλάτος, *Αρχ. Τιράνων, Εγρήγορση*, Εκδ. Εν πλω, Αθήνα 2017, σελ. 261.

¹⁰⁰ Ν. Τσιρέβελος, *Η συμβολή του Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας Αναστάσιου Γιαννουλάτου στην αναβίωση της ορθόδοξης Ιεραποστολής στο β' μισό του 20^{ου} αιώνα*, Μεταπ. Διπλ. Εργασία, Τμ. Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2007, σελ.146.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας. και θρησκευτική ζύμωση η οποία μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στις νέες προκλήσεις οι οποίες εμφανίζονται στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία μας.¹⁰¹ Αποτέλεσε έναν δυναμικότερο τρόπο έκφρασης της εκκλησιαστικής υποχρέωσης για δικαιοσύνη, ειρήνη και ακεραιότητα της δημιουργίας στα πλαίσια της οικουμενικής κίνησης και της κοινής πορείας των Εκκλησιών.¹⁰²

---

¹⁰¹ Ελ. Πιπέρα, Η ιεραποστολική θεολογία του Αρχιεπισκόπου Τιράνων Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας Αναστάσιου (Γιαννουλάτου) και η μαρτυρία της στον σύγχρονο κόσμο, Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π, Πάτρα 2014, σελ. 112-114.

¹⁰² Ο.π. σελ 155-157.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η γέννηση του κάθε ανθρώπου έχει σκοπό την συμβολή του στο έργο της Θείας Οικονομίας. Ο Τριαδικός Θεός μας έχει προικίσει με χαρίσματα για να μπορέσουμε να ανταποκριθούμε και να συμβάλουμε και εμείς στο έργο Του. Ένα πολύ μικρό μέρος της συμβολής αυτής του Αναστάσιου Γιαννουλάτου καταγράφεται στην παρούσα εργασία. Αν και το βιογραφικό σημείωμα του νυν Αρχιεπισκόπου Αλβανίας εμπεριέχεται σε κάθε πόνημα δικό του ή εργασία τρίτου προς το πρόσωπό του, είναι απαραίτητο συστατικό στοιχείο μιας εργασίας γιατί καταδεικνύει το υπόβαθρο, πνευματικό και επιστημονικό, την πορεία και το έργο το οποίο συντελέστηκε προς Δοξολογία του Θεού.

Η «κατ' οίκον» εκκλησία αποτελεί τα θεμέλια της πορείας του Αναστασίου αν και υπήρξε εισήγηση αυτό το πλάσμα του Θεού να μην δει το φως του κόσμου. Μια μητέρα γεμάτη πίστη και ένας πατέρας ο οποίος φρόντιζε να μην τους λείψει τίποτε τόσο στο βιοτικό επίπεδο όσο και στο πνευματικό τομέα, αποτελούν παράδειγμα οικογένειας προς μίμηση ιδιαίτερα στην σύγχρονη εποχή η οποία μαστίζεται από τον εγωκεντρισμό και την διάλυση της χριστιανικής οικογενείας. Μεγαλώνοντας ο Αναστάσιος τη συμπόρευση με την «κατ' οίκον» εκκλησία έλαβε η επίσημη εκπαίδευση και η ίδια η εκκλησία μέσα από τις λειτουργίες και τα κατηχητικά σχολεία. Η ψυχή του σμιλεύθηκε με τις αρχές τις οποίες ο ίδιος ο Χριστός ζήτησε, με την αγάπη προς τον πλησίον, με την ακούραστη και αδιάκοπη προσφορά προς κάθε άνθρωπο, με την επαύξηση του χαρίσματος το οποίο μας έχει προικίσει ο Θεός και αυτό το αποδεικνύει ο ίδιος ο βίος του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας κ Αναστασίου.

Η ηγετική του φυσιογνωμία μαζί με την θέληση για μάθηση εμφανίστηκαν από τα μαθητικά του χρόνια. Η οργανωτικότητα, η προσφορά αλλά και η αναζήτηση απαντήσεων των φοιτητικών του χρόνων προίκισαν την πορεία του Αναστάσιου με εμπειρίες οι οποίες πολύ σύντομα του χρειάστηκαν στο παγκόσμιο ταξίδι διδασκαλίας του λόγου του Θεού, μεταφέροντας το μήνυμα της Ανάστασης σε όλους τους ανθρώπους και ιδιαίτερα εκεί που πολλοί δεν τολμούσαν να επιχειρήσουν είτε επειδή δεν μπορούσαν είτε επειδή δεν ήθελαν αναπαυμένοι στις κοσμικές τους δάφνες.

Η διατύπωση της έκφρασης «Λειτουργία μετά την λειτουργία» συμπυκνώνει το σκοπό και τον στόχο που πρέπει να έχει κάθε χριστιανός ο οποίος μετέχει στη Θεία Λειτουργία. Η μεταμορφωτική δύναμη της Θείας Λειτουργίας, την οποία θα τη

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

μεταλαμπαδεύει ο πιστός σε κάθε πτυχή του βίου του, στο σπίτι, την εργασία, την γειτονιά, στην πόλη, στη χώρα στον κόσμο όλο, πρέπει να έχει ως απώτερο στόχο την Βασιλεία του Θεού. Με αυτό το τρόπο αποφεύγεται ο πειρασμός η Θεία Λειτουργία να γίνει τελετουργικό «νανούρισμα» γεμάτο ρηχό συναίσθημα και ευσεβισμό, χωρίς προσωπική δέσμευση, προοπτική και ελπίδα για μια νέα ζωή στη Βασιλεία του Θεού. Κατ' επέκταση η Εκκλησία και οι πιστοί της να γίνουν γκέτο, καταφύγιο και όχι η μαρτυρία του Θεού μέσα στο κόσμο. Η μεταφορά του μηνύματος της λειτουργίας στην κοινωνία είναι η έμπρακτη αγάπη του ανθρώπου προς τον κάθε άνθρωπο, όχι θεωρητικά αλλά με έργα.

Αυτή την μεταμορφωτική δύναμη κήρυξε ως Αρχιμανδρίτης αλλά και ως Επίσκοπος Ανδρούσης ο νυν Αρχιεπίσκοπος Τιράνων Αναστάσιος στην Αφρική. Στις ποιμαντικές του επισκέψεις και τελετουργίες (Θεία Λειτουργία βαπτίσεις, γάμους) έφερνε το μήνυμα της Βασιλείας του Θεού σε κάθε πλάσμα. Προσπάθησε να μεταλαμπαδεύσει την αγάπη την οποία έχει ο Χριστός σε κάθε άνθρωπο. Δίδαξε το Ευαγγέλιο και έκανε πράξη την προτροπή του Χριστού «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τά έθνη, βαπτίζοντες αυτούς εις τό όνομα τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Πορεύθηκε κυριολεκτικά στην Αφρική για να κηρύξει το λόγο του Θεού σε απομακρυσμένες φυλές, για να βαπτίσει παιδιά και ενήλικες. Το έργο του Αρχιεπισκόπου Αναστασίου δεν περιορίζεται στην ιεραποστολή, στην εκπαίδευση και στην ενίσχυση κληρικών και λαϊκών αλλά συνοδεύεται και ενδυναμώνεται με την προσωπική του μόρφωση και την συγγραφή πονημάτων για να μεταφέρει τον πνευματικό πλούτο των ανθρώπων, των εθίμων και των ηθών της Αφρικής σε κάθε χριστιανό σε όλο τον κόσμο.

Από το 1990 η ρημαγμένη Εκκλησία της Αλβανίας ζει αυτή την χαρά που προσφέρει η Βασιλεία του Θεού στις ψυχές των ανθρώπων σε αυτό τον κόσμο, την πρόγευση της Ανάστασης. Η προσφορά του Χριστιανισμού προς όλους ανεξαιρέτως Θρησκευματος, καταγωγής και οικονομικής κατάστασης χαρακτηρίζει την πορεία της Αρχιεπισκοπής Τιράνων Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας με την διαποίμανση του Αρχιεπισκόπου Αναστασίου. Η αγάπη προς τους πρόσφυγες του Κοσόβου αλλά και η συμβολή στην βελτίωση των υποδομών και του βιοτικού επιπέδου με ταυτόχρονη διδασκαλία του Ευαγγελίου είναι η έμπρακτη μεταμόρφωση της κοινωνίας, σε κοινωνία αγάπης προσφοράς και θυσίας. Ταυτόχρονα με την μεταμόρφωση της χώρας το βίωμα της Θείας Λειτουργίας και του ζώντος Χριστού κατακλύζει τις ψυχές των ανθρώπων.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

Η φυσιογνωμία, η μόρφωση, η θεολογική σκέψη και παρέμβαση του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας Αναστάσιου έχει αναγνωριστεί σε οικουμενικό επίπεδο εδώ και πολλές δεκαετίες. Δεν το αποδεικνύει μόνο η έκφραση του Μακαριστού Πατριάρχη Αλεξάνδρειας Νικολάου του Στ', «οι Αφρικανοί σας αγαπούν», όταν κλήθηκε να καταλαγιάσει τις δυσκολίες που παρουσιάστηκαν και αν αποτρέψει του σχίσμα, αλλά κυρίως για τις παρεμβάσεις του στην θεολογική σκέψη. Η «Λειτουργία μετά την Λειτουργία» αποτέλεσε την ευκαιρία για θεολογική συζήτηση, προβληματισμό και αναστοχασμό σε Διορθόδοξες συναντήσεις και αποτέλεσε το στέρεο έδαφος για την λείανση των διαφορετικών τάσεων στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών σχετικά με την λατρευτική ζωή και την διακονία του πιστού και της Εκκλησίας ως σώμα Χριστού προς τον συνάνθρωπο σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η προσωπικότητα του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας κ. Αναστασίου και κυρίως το έργο του διαμηνύουν ότι η διδασκαλία του Ευαγγελίου, εδώ και 2000 χρόνια, είναι πάντα επίκαιρη, είναι εφαρμόσιμη, είναι σωτηριώδης και μεταμορφώνει τον άνθρωπο και την πλάση. Έχει κάνει πράξει αυτά τα οποία διδάσκει ο Χριστός, έχει κάνει πράξη την «Λειτουργία μετά την Λειτουργία», μην μεταμόρφωση πλάσης και ψυχών σε όλη την οικουμένη. Η ζωή του Αρχιεπισκόπου είναι μια ακόμα μαρτυρία ότι μπορούμε να ζήσουμε και σε αυτόν τον κόσμο την Ανάσταση. Η ζωή του είναι μια ακόμα ευλογία του Θεού σε όλους εμάς που έχουμε την χαρά να ψηλαφίσουμε το έργο Του το οποίο επιτελέστηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Τιράνων Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας κ. Αναστάσιο σε αυτή την πρόσκαιρη ζωή η οποία έχει στόχο την Βασιλεία Του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

1. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Αρχ. Τιράνων, **Έως εσχάτου της γης**, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2013.
2. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Αρχ. Τιράνων, **Στην Αλβανία Σταυρός και Ανάσταση**, Εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2011.
3. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Αρχ. Τιράνων, **«Η λησμονημένη εντολή Πορευθέντες... από τον λήθαργο στην αφύπνιση»**, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2013.
4. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Αρχ. Τιράνων, **Η ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2016)**, Εκδ. Ngjalja, Τίρανα 2017.
5. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Αρχ. Τιράνων, **Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού**, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2015.
6. Γιαννουλάτος Αναστάσιος., **Παγκοσμιότητα και ορθοδοξία**, Εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2001.
7. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Αρχ. Τιράνων, **Συνύπαρξη, ειρήνη, φύση, φτώχεια, τρομοκρατία, αξίες**, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2015.
8. Γιαννουλάτος Αναστάσιος., **Τρομοκρατικές Ενέργειες**, στο Τρομοκρατία και πολιτισμός, Αν. Γιαννουλάτος, Αθαν. Παπαθανασίου, Σταύρος Φωτίου, Επιμ. Σταύρος Φωτίου, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2013.
9. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Αρχιμ , **Το θρησκευτικό πρόβλημα στην Αφρική**, Εκδ. Πορευθέντες, Αθήνα 1971.
10. Γιαννουλάτος Α Αναστάσιος., Αρχ. Τιράνων, **Στην Αφρική**, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2010.
11. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Αρχιμανδρίτης, **Τα πνεύματα Mbandwa και τα πλαίσια της λατρείας των, θρησκευσιολογική διερεύνησις πλευρών της αφρικανικής Θρησκείας εν Δυτ. Ουγκάντα**, Διατριβή επί διδακτορία υποβληθείσα εις την Θεολογικήν Σχολήν του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1970.
12. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Επισκ Ανδρούσης, **«Κύριος της Λαμπρότητος» ο Θεός των παρά το όρος Κέννα φυλών**, Εκδ. Πορευθέντες, Αθήνα 1971.
13. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Αρχιμανδρίτης, **Αδιαφορία για την Ιεραποστολή σημαίνει άρνηση της Ορθοδοξίας**, Εκδ. Γραφείο Εξωτερικής Ιεραποστολής Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1972.
14. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Επισκ Ανδρούσης, **Μορφαί αφρικανικού Τελετουργικού**, Εκδ. Πορευθέντες, Αθήνα 1973.
15. Γιαννουλάτος Αναστάσιος. Επισκ. Ανδρούσης, **Ρουχάν'γκα ο Δημιουργός**, Εκδ. Πορευθέντες, Αθήνα 1975.
16. Γιαννουλάτος Αναστάσιος Αρχιμανδρίτης, **Σκοπός και κίνητρον της Ιεραποστολής (εξ επόψεως θεολογικής)**, Εκδ, Ι. Σ. της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1971.
17. Γιαννουλάτος Αναστάσιος, Αρχ. Τιράνων, **Θεός έφανερóθη έν σαρκί ...**, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2006.
18. Γιαννουλάτος Αναστάσιος, Αρχ. Τιράνων, **Νύν πάντα πεπλήρωται φωτός**, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2007.
19. Γιαννουλάτος Αναστάσιος, Αρχ. Τιράνων, **Εγρήγορση χρέος των Ορθοδόξων**, Εκδ. Εν πλω, Αθήνα 2017.

B. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. Βαρέλλα Ευαγγελία, *Το ιστορικό της συμμετοχής της Ορθοδοξίας στην Οικουμενική κίνηση*, στο «Η Ορθόδοξη Εκκλησία και η Οικουμενική Κίνηση», Βαρέλλα Ευαγγ., Αρχιμ Παπαθωμάς Γρ, Εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 2001, σελ. 24-24.
2. Blerita M. Baba, Η μηνιαία εφημερίδα NGJALLJA (Ανάσταση) και το αναστάσιμο μήνυμα της, *Μεταπτ. Διπλωμ Εργασία Α.Π.Θ. Θεσ/κη*. 2017.
3. Γιανναρά Χ., «Ο Αλβανίας Αναστάσιος και η αμήχανη οδύνη της γενιάς μου», στο «Πορευθέντες...», Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 1997.
4. Δεληκωστόπουλος Αθανάσιος, Αναστάσιος Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας, ο ποιμένας του στοχασμού, της δημιουργίας και της ειρήνης, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2005.
5. Καινή Διαθήκη, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2015.
6. Κυριάζου Αικατερίνη, Ευαγγέλιο και πολιτισμός στη ζωή και το έργο του Αναστασίου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, *Διπλ. Εργασία*, Πάτρα 2015.
7. Μπαστέα Νατάσα. –Προβατάς Μάκης, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος Πορευόμενος, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021.
8. Μπέγζος Μάριος, Αναστάσιος Γιαννουλάτος, Ο φωτιστής των λαών, *Θεολογία Τόμος 84 (Απρίλιος - Ιούνιος 2013)*.
9. Παπαζάχος Γεώργιος, «Η πρώτη επίσκεψη στην Αλβανία του Πατριαρχικού Έξαρχου κ.κ. Αναστασίου», στο Πορευθέντες..., Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. 549.
10. Παπαθανασίου Αθανάσιος, Πες το στον άνεμο, μελέτες για το ειδύλλιο Μαύρης Αφρικής και Χριστιανισμού, Εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2022.
11. Παπαθανασίου Αθανάσιος, Πρακτικά διημερίδας με θέμα «Η έννοια του «ξένου» στην Ορθόδοξη παράδοση», Αθήνα 15-16/3/2010, Διακοινοβουλευτική συνέλευση Ορθοδοξίας. Αναδημοσιεύτηκε επεξεργασμένο στο: Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Η ρήξη με το μηδέν Σφηνάκια πολιτικής θεολογίας*, εκδ. Αρμός 2015, σελ. 149-164.
12. Παπαθανασίου Αθανάσιος, *Ανθρωπότητα, πολιτισμός, πράξη*, στο Τρομοκρατία και πολιτισμός, Αν. Γιαννουλάτος, Αθαν. Παπαθανασίου, Σταύρος Φωτίου, Επιμ. Σταύρος Φωτίου, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2013, σελ. 16,89.
13. Παπαθανασίου Αθανάσιος, Χαμένοι στην ηθική... στο Η επιστροφή της ηθικής. Παλαιά και νέα ερωτήματα. Συλλογικός τόμος, επιμ, Σταύρος Ζουμπουλάκης, Εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2012, σελ. 302.
14. Παπαλεξανδρόπουλος Στέλιος, «Στην υπηρεσία της Εκκλησίας» στο Πορευθέντες... Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σελ. ιζ-ιθ, ιθ, κδ.
15. Παρασύρη Μαρία, Η ιστορία και το έργο του Γραφείου Εξωτερικής Ιεραποστολής της Εκκλησίας της Ελλάδος, *Μεταπ. Διπλ. Εργασία*, Ε.Α.Π. Ο.Ρ.Θ, Πάτρα 2020.
16. Πιπέρα Ελευθερία, Η ιεραποστολική θεολογία του Αρχιεπισκόπου Τιράνων Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας Αναστάσιου (Γιαννουλάτου) και η μαρτυρία της στον σύγχρονο κόσμο, *Διπλωματική Εργασία*, Ε.Α.Π, Πάτρα 2014.
17. Πορευθέντες Περίδικό, τευχ. 25, τ. 7, 1965.

Η «λειτουργία μετά τη Λειτουργία» στη θεολογία και το έργο του Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας.

18. Ράγκος Σπύρος, Η συνάντηση του Ελληνισμού με τον Χριστιανισμό από τον 1^ο έως τον 4^ο αιώνα, στο 'Η Όρθοδοξία ως Κληρονομιά. Τόμ. Α' Οι Πρώτες Ιστορικές Καταβολές της Όρθόδοξης Έκκλησίας, Μόσχου, Δ. καί Ράγκου, Σ, εκδ. Ε.Α.Π, Πάτρα 2002, σελ.: 95-97.
19. Ρίτσι π. Στέφανος, Μετάδοση του Ευαγγελίου στην πολυθρησκευτική κοινωνία της Αλβανίας και η αναμετάδοση του στην Οικουμένη, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2021.
20. Tsirevelos Nikolaos. 'Liturgy after the Liturgy'. A code phrase exhorting to missionary outreach introduced by Archbishop Anastasios of Albania. *Theology & Culture*. 2022; 5: 49-69.
21. Τσιρέβελος Νικόλαος, Η συμβολή του Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας Αναστάσιου Γιαννουλάτου στην αναβίωση της ορθόδοξης Ιεραποστολής στο β' μισό του 20^{ου} αιώνα, Μεταπ. Διπλ. Εργασία, Τμ. Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2007.
22. Τσομπανίδης Στυλιανός, Λειτουργία μετά την Λειτουργία, Διατριβή επί διδακτορία Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1996.

Γ. Ηλεκτρονική πηγή

1. https://apostoliki-diakonia.gr/gr_main/mission/ierapostolh.asp?main=periodiko.htm

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.